د محمد گل خان مومند
اند و ژوند ته یوه کتنه

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۷ ل

Download from: aghalibrary.com

د محمد ګل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه

لیکوال

محمد اسمعیل یون

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	د محمد ګل خان مومند اندو ژوند ته یوه لنډه کتنه
لیکوال:	محمد اسمعیل یون
خپرندوی:	یون کلتوري یون
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
لومړی چاپ:	۱۳۷۳ل کال
دویم چاپ:	۱۳۸۷ل کال
د لیکوال	
پرله پسې نومره:	(۷)
د خپرندوی	
پرله پسې نومره:	(۷)
کمپوزر:	ضیاالرحمن ضیا

نیولیک

ګڼه	سرلیک	مخ
۱	ددې اثر پر دویم چاپ څو خبرې	۱
۲	یادون	۷
	لومړی څپرکی	
۳	د محمد ګل خان مومند ژوند لیک	۹
۴	پر پښتني فرهنګ د محمد ګل خان مومند...	۱۳
۵	الف- په ژورنالیستیکي او خپرنۍ برخه کې	۱۳
۶	ب- د ادبي ټولنو په جوړونه کې	۱۴
۷	ج-د روزنې او پالنې په برخه کې	۱۵
۸	د- د ژبې په دفتري کولو او رسمي کولو کې	۱۶
۹	د پښتنو په اوسني تاریخ کې د محمد ګل خان مومند...	۱۹
۱۰	محمد ګل خان مومند او پښتونولي	۲۴
	دویم څپرکی	
۱۱	د محمد ګل خان مومند اثار	۳۲
۱۲	الف- په ژبنۍ او علمي برخه کې	۳۳
۱۳	ب- په ادبي برخه کې	۴۵
	دریم څپرکی	
۱۴	محمد ګل خان مومند د نورو له نظره	۵۰
۱۵	اخځونه	۷۲
۱۶	د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه	۷۹

ددې اثر پر دویم چاپ څو خبرې

وزیر محمد ګل خان مومند د افغانستان د معاصر تاریخ یوه ډېره نومیالۍ او معتبره ملي څېره ده، که ددې هېواد د ټینګښت او ملي هویت د ځلا لپاره په اساسي مانا چا کار کړی، نو یو په کې محمد ګل خان مومند دی. محمد ګل خان مومند د ملي اساساتو یو داسې معمار و، چې تر لسیزو وروسته خطرونه او ګواښونه یې ارزولی شول، په همدې وجه یې د هغو د مخنیوي لپاره پاخه بنسټونه جوړول. محمد ګل خان مومند د یوه افغان ملتپال، ملت رغاند او اندیال شخص په توګه، ددې وطن د خدمت لپاره، څه چې له لاسه کېدل ونه سپمول او د ژوند ترپایه پورې خپلې ملي او اسلامي لارې او ګروهې ته ژمند افغاني ټولنې او پښتو ژبې او ادب ته کړې، زموږ ټولنې او په ټولنې کې د فکر، نظر او قلم خاوندانو د هغو یو پر سلمه برخه هم دوزیرصیب حق نه دی ادا کړی، هغه څه چې د وزیرصیب له شان او شخصیت سره مناسب وو، هغه شان وزیرصیب چا نه دی ځلولی او نه یې څېړلی دی، خو لویې ستې او درانه شخصیتونه داسې وین پاتې شو، خو څومره خدمتو نه چې وزیر محمد ګل خان موم

لکه سره زر، څوک يې ستايي او که نه، خو هغه خپل جوهر لري. لوی شخصيتونه هم همداسې دي، د وخت په تېرېدو سره يې ارزښت او اهميت زياتېږي، خو دې سره سره ستر شخصيتونه پر اوسني او راتلونکي پښت دا اخلاقي حق لري، چې د هغوی يا د تاند وساتي. پښتانه که څه هم په توره تېره دي، خو په قلم کې يې برخه دومره ځلنده نه ده، نو ځکه خو يې د خپل دومره لوی خدمتګار په باب هم، داسې څه نه دي ليکلي چې د هغه له شان سره مناسب وي، د هغه شخصيت دې وځلوي او زموږ ستر ګې دې پرې خوږې شي. زه چې د تحصيل په بهير کې وم، نو له يونيم ليکوال، ځينو قومي مشرانو او مخورو څخه مې د وزيرصيب په باب ځينې خبرې اورېدلې وې، هغه وخت وزيرصيب زما په ذهن کې د يوه ايډيال شخص په توګه راڅرګند شو، نو کله چې مې پر ۱۳۷۰ کال د پوهنځي وروستی (اتم سمستر) پيل شو او د پايليک (مونوګراف) ليکنې په فکر کې شوم، نو ما د وزيرصيب د شخصيت شننه او ارزونه د خپل مونوګراف موضوع وټاکله. کله چې مې پر څېړنه پيل وکړ، نو ډېر کم ليکلي څه مې ترلاسه کړل، نو ډېر زيات خواشينی شوم او فکر مې وکړ، چې دومره لوی شخصيت او زموږ دا ويده حالت. د مونوګراف ليکنې په څو مياشتني بهير کې مې ذهن له وزيرصيب سره دومره روحي رابطه ټينګه کړه،

چې يوه شپه مې خوب وليده، په خوب کې مې وزير صيب په داسې يوه حالت کې وليده چې د اوړو يوې بوجۍ ترڅنګ ولاړ دی، سپينه او پاکه سوتره ږيره، د اوړو بوجۍ کې لاس کوي، موټي له اوړو ډکوي او ماته يې راکوي. وزير صيب پر دې ډېر خوشاله دی چې ما د پښتو د خدمت نيت کړی، هغه ما دې کار ته هڅوي، کله چې له خوبه

راپاڅېدم، نو د خوب پر مانا او تعبير پوه نه شوم او نه مې تراوسه چاته د خوب دا کيسه تېره کړې، خو اوس چې د دې کتابګوټي تر ليکلو اته لس (۱۸) کاله تېرېږي، دا خوب مې د يوه امانت په توګه دلته ياد کړ، زه اوس هم د هغه خوب پر تعبير نه پوهېږم، خو دومره پوهېږم چې له هغې ورځې بيا تر دې دمه زما کور له غنمو، مېوو او دانو ډک دی او د قحطۍ او قيمتۍ په دې دومره اوږده بهير کې مې د اوړو او غنمو څه کمی نه دی احساس کړی.

دا کتابګوټی ما پر ۱۳۷۰ل کال د خپلې ليسانس دورې د مونوګراف په توګه ليکلی دی او پر ۱۳۷۳ل کال مې په پېښور

کې چاپ کړی دی. دا اثر که څه هم یوه ډېره کوچنۍ لیکنه ده، خو هغه وخت هم زما هدف دا و چې وزیر صیب ته د نورو لیکوالو، کلتوري او علمي ټولنو پام راواوړي او له اوسني چاپ مې هم هدف دادی، له نېکه مرغه همدا اسې وشول، تر هغه وروسته بیا په پېښور کې ((خلیل ادبي جرګې)) د وزیر صیب په اړه یو علمي سیمینار جوړ کړ او ددې سیمینار د لیکنو ټولګه یې هم چاپ کړه او ځینې نورې لویې وړې غونډې هم په افغانستان او هم په کوزه پښتونخوا کې وشوې، اوس خو په کابل کې هم د پښتو د همدې بابا په نوم یوه ادبي ټولنه او په مزارشریف کې هم یوه ادبي ټولنه شته او فعالیت کوي، یو شمېر متفرقه لیکنې هم د بابا د شخصیت د ځلونې په باب خپرې شوې دي او بابا ته پام را اوښتی دی. خو تر پښتنو ډېرې هغه ډلې ټپلې او اشخاص چې د هېواد د ملي هویت او یووالي مخالفین دي او د یو شمېر ښکاره بهرنیو هېوادونو او کړیو له خوا یې ملاتړ کېږي، د وزیر بابا د شخصیت پر ضد یې په لسګونو لیکنې کړې او کوي یې. دې ډلو ټپلو ته د وزیر صیب شخصیت ځکه د زغم وړ نه دی، چې هغه د هېواد اساساتو ته داسې خدمت کړی، چې دا ډول عناصر اوس ان د خپلو بهرنیو ملاتړو په زور نه شي کولای، دا بنسټونه رنګ کړي.

هر څومره چې دا ډول ډلې او افغان ضد اشخاص د وزیر صیب د شخصیت پر ضد لیکنې کوي، هغومره موږ ته پته لګي، چې زموږ دې اتل زموږ هېواد ته څومره خدمتونه کړي دي. دا همغه سره زر دي، چې د وخت په تېرېدو یې ارزښت او اهمیت نور هم زیاتېږي. اوس نو زموږ لیکوالو ته په کار دي، چې د وزیرصیب ټول چاپي او ناچاپ آثار سره راټول او خوندي کړي، هم یې چاپ کړي او هم یې د انټرنټ څپو ته وسپاري، چې د مرګ د بلا له خطره خوندي شي. ددې ترڅنګ زموږ لیکوالو او علمي ټولنو ته په کار دي، چې د وزیر صیب د اندوژوند پر بېلابېلو اړخونو څېړنه وکړي او د هغه له اند دود څخه د اوسني او راتلونکي نسل د روزنې لپاره د روښانه مشالونو په توګه ګټه واخلي. زموږ یو زیات شمېر قومي مخورو، مشرانو، د فکر او قلم خاوندانو او سیاستوالو سره د وزیر صیب ګڼې خاطرې شته، ددې خاطرو او پخو خبرو خوندي کول په کار دي او له هغو څخه الهام اخیستل.

لکه څنګه چې د مخه مې یادونه وکړه، دا اثر چې تاسې یې ګورئ، زما د لیسانس دورې پایلیک دی، پر ۱۳۷۰ل کال لیکل شوی او پر ۱۳۷۳ل کال چاپ شوی، دویم چاپ کې مې څه خاص تغیرات نه دي راوړي، یوازې یو نیم ځای کې چې املایي، انشایي او چاپي تېروتنې وې، همغه مې سمې کړي، نور مې لیکنه د خپل همغه وخت د ارزښت له مخې په خپل شکل پرې ایښې ده. له ګران ورور ښاغلي حاجي خان محمد

منګل څخه، چې له ما سره یې په ګڼو فرهنګي چارو کې مرسته او همکاري کړې او دا اثر یې په خپل لګښت لومړی ځل چاپ کړی، مننه لازمي بولم او همدارنګه نورو هغو ټولو دوستانو ته چې د دې اثر په لومړي او دویم چاپ کې یې مرسته کړې، کور ودانی وایم.

د هېواد د ملي کلتور د ښېرازۍ په هیله
په درنښت
پوهندوی محمد اسمعیل یون
کابل- افغانستان
ارګ- د جمهوري ریاست ماڼۍ
د ۱۳۸۷ل کال د سلواغې ۱۸مه

یادون

محمد ګل خان مومند زموږ د هېواد د معاصر سیاسي تاریخ او فرهنګ په اتلو څېرو کې یوه وتلې او ځلنده څېره ده. محمد ګل خان مومند نه یوازې د هېواد د خپلواکۍ په ګټلو کې خپل کارنده رول ترسره کړی، بلکې د تیارو او جهالت (سقاوي واکمنۍ) په له منځه وړلو کې یې هم د یادونې وړ رول ترسره کړی دی. وزیر محمد ګل خان مومند د هېواد د بهرنیو او کورنیو دښمنانو نیتونو ته په ډېره ځیرتیا متوجه و، نو ځکه خو یې د ځینو نورو بادرکو پښتنو مشرانو له ایډیالونو سره سم پښتانه په شمال کې د یرغلګرو پر وړاندې د یوه سپر په توګه ودرول او د تجزیه غوښتونکو هیلې یې له خاورو سره برابرې کړې.

وزیر صیب نه یوازې د هېواد سیاسي ژوند ته متوجه و، بلکې اقتصادي او فرهنګي مسایلو ته یې هم ځانګړې پاملرنه لرله. هغه پښتانه د ښاري کېدنې او نوي اقتصادي سیستم له جوړښت سره اشنا کړل او هم یې د فرهنګ دروازې ورته خلاصې کړې او د یوه مخکښ فرهنګي جریان پر روزلو یې پیل وکړ، پښتنو ته یې دا حق حاصل کړ چې په خپل هېواد کې په خپله ژبه لیک او لوست وکړي، خو د پښتنو د دومره لوی خدمتګار له دومره سترو ویاړنو او خدمتونو سره سره تراوسه پورې د هېواد په خپرونو

کې د هغه په باب ډېر هغه څه چې لازم وو، چا نه دي ليکلي، خو زموږ د ولس د ځينو مخورو او روښانفکرانو په زړونو او ذهنونو کې د هغه په باب ډېر څه شته چې تراوسه لا د کاغذ پر مخ نه دي راغلي. ما غوښتل چې د دغو مخورو يادونه، خاطرې او خبرې اترې له ذهنونو څخه د کاغذ پر مخ لوستونکو ته وړاندې کړم، خو په دې دوو کلونو کې د هېواد حالات داسې راغلل، چې د ژوند د چارو د ډېرو برخو توازن ګډوډ شو، نو په دې وجه د هغو کسانو ليدنه کتنه راته ګرانه شوه چې د دې کار لپاره ضرور وو. له دې کبله زما نيمګړې زيار نيمګړې پاتې شو. هيله لرم چې درانه لوستونکي او د محمد ګل خان مومند بابا د پتمنې لارې لارويان او مينان به زموږ د عذر دا ټکی له پامه ونه غورځوي.

په ډېر درنښت

په ټوله پښتنه مينه

اسمعيل يون

۲۰/۵/۱۳۷۳

پېښور

لومړی څپرکی

د محمد ګل خان مومند ژوند لیک

((ښاغلی محمد ګل خان د محمد خورشید غونډ مشر زوی، د مومن خان لمسی، د عبدالکریم کړوسی په قوم حسین خېل مومند دی. د ۱۳۰۳هجري قمري کال د روژې میاشتې پر ۱۳ ورځ د کابل د اندرابیو په کوڅه کې زېږېدلی دی. لومړنۍ زده کړه او دود علوم یې په خصوصي ډول له پوهانو څخه لوستي دي)).

پر ۱۳۲۷هـ ق کال د حربي ښوونځي په دویم ټولګي کې د زده کوونکي په توګه شامل او تر پنځه کلنې تعلیمي دورې نه وروسته بریالی فارغ شو او د اردلانو په غونډ کې د توپچي ځانګې د قوماندان په حیث وټاکل شو. په دغه شاهي ټولګي کې یې له یوې خوا کنډک ته درس ورکاوه، له بلې خوا یې د حربي ښوونځي د سرښوونکي په توګه وظیفه اجرا کوله او د دغه بریالي خدمت په نتیجه کې د سپه سالار صالح- محمد

خان د یاور په حیث مقرر شو او د شاهي ګارد د قوماندانۍ چارې هم ور وسپارلې شوې.

محمد ګل مومند د ۱۲۹۸ کال د جوزا پر میاشت، د هغه هیئت غړی و چې د محمد ولي بدخشاني په مشرۍ (مولانا سیف الرحمن الکوزی، فیض محمد زکریا، محمد اسلم میرشکار، بشیر احمد خان، عبدالحمید خان، عزیزالرحمن فتحي، محمد ادیب افندي، عبدالغني ترجمان، غلام جیلاني)، د افغانستان د خپلواکۍ د معرفي لپاره اروپا او امریکا ته ولاړ.

ده پر ۱۳۰۳ل کال د پکتیا د عسکري قوماندان او اعلی حاکم، پر ۱۳۰۲ کال د مزارشریف د ملکي تفتیش د رئیس په حیث او بیا د ننګرهار د عسکري قوماندان په حیث پر کار شروع وکړه. په سقوي نا ارامیو کې لومړی پر کور ناست و. څرنګه چې عمومي امنیت او د هېواد خپلواکي یې په خطر کې ولیده، نو له خپل رسمي او ملي نفوذ څخه یې د وطن د نجات لپاره کار واخیست او پر مبارزه یې شروع وکړه. تر سقوي نا ارامیو وروسته محمدګل مومند د لومړۍ کابینې په تشکیل کې داخله وزیر او سربېره پر وزارت د ننګرهار د تنظیمه رئیس په حیث وټاکل شو او تر هغه وروسته د پروان او کاپیسا ولایتونو د چارو د تنظیم لپاره مقرر شو او بیا پر ۱۳۰۹ل کال د

ولایتونو ؛ د کندهار او فراه ولایتونو د تنظیمه رئیس په حیث مقرر شو او په زړه پورې خدمتونه یې ترسره کړل. پر ۱۳۱۲ل کال د قطغن، مزارشریف، بدخشان او میمنې د تنظیمه رئیس په توګه وټاکل شو او د ښو خدمتونو له کبله یې د لمر عالي نښان واخیست. پر ۱۳۱۹ کال د دولت د وزیر په حیث مقرر شو. محمد ګل خان مومند د ۱۳۳۴ل – ۱۹۵۵م کال د لویې جرګې چې د انګرېز د امپریالیزم په مقابل کې د پښتونستان د مسالې په باب د ګډ تصمیم نیولو په غرض جوړه شوې وه، د نایب سالار وظیفه اجرا کړله.

محمد ګل خان مومند چې پښتانه یې د بابا او دادا په نوم یادوي پر ۱۳۴۳ل کال د اسد میاشتې پر ۲۷ مه ورځ د سهار پر ۸بجو د ۸۰ کالو په عمر د زړه دربدو په اثر، د کابل په بریکوټ کې وفات شو او په شهدای صالحین کې خاورو ته وسپارل شو [۱])) ((د مرحوم محمد ګل خان مومند د جنازې په مراسمو کې د هغه وخت د دولت ډېرو لوړو دولتي اشخاصو برخه اخیستې وه)).

له محمد ګل خان مومند څخه یو اولاد (یوه لور) پاتې چې د لال پورې په شېر احمد نومي واده ده. ((دغه راز یو وراره یې محمد پتنګ نومېده، چې د محمد ګل خان مومند تر وفات وروسته یې د ده د ځینو اثارو خپرولو ته توجه کوله)). (۲)

مرحوم محمد ګل خان مومند په دري ژبه کې هم د ښه قلم خاوند و ، پر ترکي او روسي ژبو هم پوهېده.)) (۳)

پر پښتني فرهنګ د محمد ګل خان مومند
د هلو ځلو اغېزه

لکه څنګه چې د مخه مو وویل، محمد ګل خان مومند لکه د نورو پښتنو مشرانو په څېر نه یوازې د تورې خاوند و، بلکې د قلم او ادب د دنیا لویه شتمني هم ورپه برخه وه او په دې برخه کې هم ډېر زیات خدمتونه کړي دي. که له تفصیل نه ډډه وکړو، نو کېدی شي پر پښتني فرهنګ باندې د محمد ګل خان مومند د هلو ځلو اغېزې او تاثیرات په لاندې ډول په ګوته کړو:

الف- په ژورنالیستیکه او خپرنۍ برخه کې:

لوی افغان مفکر سید جمال الدین افغان وایي: ((اخبار د یوه ولس ژبه ده)) په اوسنۍ پرمختللې نړۍ کې د ژبې او ادبیاتو د پرمختګ ډېر غټ او درونددبار د ژورنالیزم پر اوږو او متو پروت دی. محمد ګل خان مومند په ډېرې ځیرتیا سره همدغه آر (اصل) ته متوجه و او د لومړي ځل لپاره یې پر ۱۳۱۱ل کال، په کندهار کې د (طلوع افغان) اوونیزه په پښتو کړه، دا په افغانستان کې لومړنۍ اوونیزه ده، چې په پښتو ژبه خپرېږي، د دې اوونیزې مسوول چلوونکی لوی استاد علامه پوهاند عبدالحی حبیبي و. تر هغه وروسته دا جریده په

پښتو ژبه خپرېدله، له طلوع افغان پرته ((پر ۱۳۱۱ل کال یې د ((پښتو)) په نامه یوه مجله هم خپروله، چې وروسته بیا د کابل له مجلې سره یوځای شوه، د کابل مجله هم لومړی په دري او پښتو خپرېدله، خو کوم وخت چې د کابل ادبي انجمن په ((پښتو ټولنه)) بدل شو نو د کابل مجله هم ټوله پښتو شوه)). (۴)

ب- د ادبي ټولنو په جوړونه کې:

د محمد ګل خان مومند بل لوی ادبي خدمت دا و، چې ادبي ټولنې یې جوړې کړې، ځکه د انفرادي او ډله ییز خدمت او خوځون ترمنځ ډېر توپیر وي. محمد ګل خان مومند کله چې د کندهار تنظیمه رئیس و نو هلته یې پر یو لړ سترو ادبي هڅونو او کارونو لاس پورې کړ.

((د ۱۳۱۱ل کال د قوس پر ۹ نېټه یې په کندهار کې پښتو ادبي انجمن)) تاسیس کړ. په پای کې دا انجمن کابل ته راغی او د کابل له ((ادبي انجمن)) سره یوځای شو او وروسته د کابل ادبي انجمن پر ((پښتو ټولنه)) بدل شو)). (۵)

ج- د روزنې او پالنې په برخه کې:

استاد ګل پاچا الفت د فکر پالونکي او روزونکي ته په خپله د يوه مفکر په سترګه ګوري او د دواړو مقام يو شان ګڼي، ځکه که د فکر پالونکي هڅې او کوښښونه نه وي، نو د يوه مفکر منځته راتګ تر ډېره حده له امکانه لرې برېښي.

څومره نوښتګرو او لويو ليکوالو چې د محمد ګل خان مومند د پالنې، روزنې او هڅونې تر سيورې لاندې خپلو ادبي هڅو ته دوام ورکړی، نن يې په پښتو ان په ګاونډيو ژبو کې ساری نه شو ليدلای. وايي کله چې د محمد ګل خان مومند په لارښوونه لوی استاد علامه پوهاند حبيبي د ((طلوع افغان)) اوونيزه پښتو او بيا يې لومړی ګڼه د هغه د کار پر مېز کېښوده، نو محمد ګل خان مومند له ډېرې خوښۍ او خوشالۍ استاد حبيبي د خپلې مهربانۍ پر وړانګو تود کړ؛ کابل ته يې وړاندېز وکړ، چې استاد حبيبي ته دې جايزه ورکړای شي، نو لوړو مقاماتو استاد ته (۳۰۰۰۰ افغانۍ) د جايزې په توګه ورکړې، چې د هغه وخت د برش زره افغانۍ د اوس وخت له مليونونو افغانيو سره معادلې دي. دغه راز يې استاد حبيبي ته (دوه جريبه ځمکه) د کندهار په شاوخوا او يو څه نوره ځمکه د کندهار په احمد شاهي حدودو کې هم ورکړه.

همدارنګه محمد ګل خان- مومند د پښتو ژبې او ادب د لا غوړېدنې لپاره په بېلابېلو

وختونو کې بېلابېلې ادبي مسابقې او کانکورونه جوړول، د بېلګې په توګه به له دې ډول مسابقو څخه د یوې یادونه وکړم.

استاد قیام الدین خادم وايي:

[((زما وما- او – څوک)) مسئله د محمد ګل خان وزیر صاحب داخله له خوا په مسابقې کې کېښودل شوه، چې د دې کلمو تفریق د ګرامر په لحاظ هر څوک وکړي او د استعمال ځایونه یې وښیي، هغه به انعام وړي. په دې مسابقه کې ډېر پښتانه ادیبان شامل شول، مګر په اخره کې هغه څه چې ما لیکلي وو، قبول شول او یو اومیګا ساعت او پارکر قلم د وزیر صاحب له خوا ماته په نمانځنه کې راکړل شول)] (۲)

سربېره پر دې محمد ګل خان مومند د یو زیات شمېر پښتنو د اولادونو لپاره ښوونځي جوړ کړل او په هغو کې یې د هغوی لپاره په خپله مورنۍ ژبه (پښتو) د درسي چارو د پرمختیبولو امکانات برابر کړل.

د- د ژبې په دفتري کولو او رسمي کولو کې:

پوهان ژبه د کلتور اعراده بللې او د یوه ملت د کلتور د خوندي ساتلو لپاره ژبه اساسي وسیله ده. فضل احمد غر افغان وايي:

((ګوره خپله ژبه پرې نه ږدې افغانه
چې همدغه د قومي ترقۍ جړ دی))

پاچا خان د يو قوم سپکوالی او ورکوالی د هغه په ژبه کې ګوري. وايي: ((چې کوم قوم ته خپله ژبه سپکه شي، نو هغه سپک شي او چې خپله ژبه ترې ورکه شي نو هغه ورک شي)).(٧)

علامه محمود طرزي وايي: ((يو ولس په ژبه او ژبه په ادبياتو ژوندی پاتې کېږي.)) (٨)

محمد ګل خان مومند د ژبې همدغه ستر ارزښت ته په ډېر دقت متوجه و او په دې برخه کې د خاص او ځانګړي نظر خاوند و.

هغه ته د ژبې د پرمختګ بنسټيز لاملونه (عوامل) ډېر ښه معلوم وو، نو په همدې وجه يې پر عملي فعاليتونو لاس پورې کړ. وايي د يوې ژبې د پرمختګ لپاره څو ټکي ډېر مهم دي، يو دا چې ژبه مذهبي بيز ولري، رسمي يانې دفتري او دولتي شي او بل علمي او اقتصادي بيز او اهميت ولري. خان شهيد عبدالصمد خان اڅکزی وايي: ((د يوه قوم ژبه هغه وخت پرمختګ کولای شي، چې اولادونه يې په خپله مورنۍ ژبه تعليم وکړي)). (٩) په خپله محمد ګل خان مومند وايي: ((ژبه بايد وساتله شي، وپالله شي، وروزله شي، ارته کړله شي، علمي شي، ادبي شي، په هر حيث د ملت د مرستو اړنيو او احتياجاتو ته کافي شي)). (١٠)

محمد ګل خان مومند د ژبې د پرمختګ د پورتنیو عواملو په پام کې نیولو سره لومړی د خپلې ژبې د عملي رسمي کولو او دولتي کولو لپاره هڅه او هاند پیل کړل. یو زیات شمېر پښتنو روښاندانو یې ملا وروتړله او د وخت دولت یې په دې حقیقت قانع کړ چې د پښتو ژبې رسمیت او دفتري کېدو ته جدي ضرورت دی او بل دا د پښتنو مسلم حق دی، چې په خپل هېواد کې یې خپله ژبه رسمي او دفتري وي. د همدغو عواملو له کبله ((پر ۱۳۳۶ کال د دولت له خوا یو فرمان صادر شو او پښتو ژبه یې د دولت د رسمي ژبې په حیث اعلان کړه.)) او وروسته په اساسي قانون کې د پښتو ژبې د پالنې او پرمختیا لپاره یوه ماده ځای کړای شوه، چې دولت په دې خبره مکلفوي چې د پښتو ژبې د پالنې او پرمختګ لپاره هاند او هڅې وکړي.

د پښتنو په اوسني تاريخ کې

د محمد ګل خان مومند دريځ

د پښتنو ټول ژوند له پېښو او حوادثو ډک دی. که څوک د پښتنو تاريخ په دقيقه توګه ولولي، نو ورته څرګنده به شي، چې دې ملت د خپل ژوند په اوږدو کې ايله که څو لسيزې سر په سر په ارامۍ او سوکالۍ کې ژوند تېر کړی وي. دومره جګړې پرې راتپل شوي او له دومره جګړو سره مخامخ شوی او دومره طبيعي بدمرغيو ورته مخه کړې، چې د نړۍ ډېر کم ملتونه به ورسره مخامخ شوي وي. کله چې پښتانه دې نړۍ ته راځي، نو په ډزو بدرګه کېږي او هغه بلې دنيا ته هم ډېر د ډزو له کبله ځي. د پښتنو معاصر تاريخ د خونړيو جګړو شاهد دی. دا جګړې د نړۍ د ستر ښکېلاک (انګرېز) له خوا زموږ پر ولس راتپل شوې.

خو څرنګه چې زموږ ولس د توري مېړنی دی، نو د جګړې ډېرې برياوې يې په برخه شوي دي. يو پوه وايي: ((پښتانه يې په توره ګټي او په سياست يې بايلوي)). (۱۱) خو له دې سره سره بيا هم پښتانه داسې اتلان لري، چې هم يې توره چلولې او هم قلم، هم د عمل د ډګر توريالي وو او هم د پوهې او تدبير. له امير کروړ جهان پهلوان نه نيولې تر شېرشاه سوري، بايزيد

روښان، خوشال خان ختک، میرویس نیکه، لوی احمد شاه بابا پورې ټول د تورې او قلم، پوهې او تدبیر اتلان تېر شوي دي. په او سني عصر کې موږ یو بل اتل هم لرو، چې هغه هم د تېرو مشرانو په شان د تورې او قلم، فکر او پوهې د لوېې شتمنۍ خاوند دی. دا اتل محمد ګل خان مومند دی. محمد ګل خان مومند د ننګرهار په جبهه کې د سپه سالار صالح محمد خان د یاور په حیث د خپلواکۍ په جګړې کې ګډون درلود او افغاني لښکر یې د تباهۍ او بې د سیپلینۍ له بلا څخه وژغوره او د انګرېز د تورو په مقابل کې یې حیثیت ور اعاده کړ)). (۱۲)

د هېواد د خپلواکۍ لپاره پر مېړانې سربېره محمد ګل خان مومند د سقاوي اغتشاش د تورې دورې په له منځه وړلو کې هم لوی لاس درلود او هېواد یې د جهل، ناپوهۍ او فساد له منګولو څخه په ډېره لنډه موده کې خلاص کړ.

د محمد ګل خان مومند د نارینتوب یوه بله بېلګه داده چې د شینوارو د بغاوت پر وخت((د جلال اباد ښار د ټولې جګړې په ترڅ کې، د جلال اباد او کابل ترمنځ ارتباط د یوې الوتکې په وسیله ټینګ و چې هره ورځ به تله راتله، مرکز ته به یې د جنګ راپورونه راوړل او له دې ځایه به یې اوامر او فرامین وروړل.

جګړه ورځ پر ورځ زیاتېدله او د ښار محاصره ټینګېدله، تل به دا اوازې خپرېدې چې د امان الله خان حکومت نسکور شوی، خو د الوتکې تګ راتګ د عسکرو او لښکرو د زړه تسلي و، اما د جدي پر ۲۴مه[1] الوتکه له کابله رانغله، بله ورځ هم رانغله او په خلکو کې داسې ګونګسې خپور شو چې کابل د سقاو زوی نیولی دی، والي علي احمد خان[2] ته هم خبر

(۱) د ۱۳۰۷ لمریز کال د جدي ۲۴ تاریخ دی.

(۲) علي احمد خان د شینوارو د بغاوت پر وخت د ننګرهار والي و، دی ډېر ځانغوښتونکی انسان و، د هېواد د لوړو ګټو د ساتلو خیال یې په زړه کې نه و، کله چې شینوارو د جلال اباد ښار محاصره کړ، نو ملي مبارز زمانخان د خپلو ملي لښکرو په واسطه هغوی ته ماته ورکړه، خو علي احمد خان د میرزمانخان بری او ښه شهرت په زړه کې نه شو زغملی، نو همغه و، چې بله ورځ یې د یوې قومي جرګې په ترځ کې میرزمانخان ته امر وکړ، چې د شینوارو باغیان له منځه یوسي، میرزمانخان که هر ځومره هڅه وکړه، چې والي علي احمد خان په دې خبره وپوهوي، چې په جرګه کې د ټولو خلکو په مخ کې پر هغوی باندې حمله کول هم د جنګي تاکتیک له مخې غلطه خبره ده، ځکه چې هغوی مخکې تر مخکې په دې راز خبرېږي او هم د جرګې د دود او دستور له مخې، خو علي احمد خان ډېر ټینګار کاوه او ویل یې چې زه د امان الله خان نماینده یم ته چې زما امر نه منې، لکه د امان الله خان امر چې نه منې، ځرنګه چې امان الله خان میرزمانخان ته ورور ویلي وو او هم یې د لوی خان لقب ورکړی و، نو همغه و چې میرزمانخان جګړې ته لاړ. ځرنګه چې شینواري مخکې تر مخکې له دې جګړې نه خبر وو، نو همغه و چې میرزمانخان لښکرو ته یې سخته ماته ورکړه، نو ځکه د والي علي احمد خان ناوړه هیله ترسره شوه. پر دې وخت د سقاو د زوی د پاچاهۍ اوازې شوې، علي احمد خان چې مخکې تر مخکې یې د پاچاهۍ خیالونه لیدلي وو دا موقع د ځان لپاره مناسبه وګڼله او ځان یې د امان الله خان د وارث په توګه معرفي کړ او له خلکو ځخه یې د بیعت غوښتنه وکړه. محمد ګل خان مومند چې یو زیرک افسر او سیاستوال

راورسېد، ده چې له پښتو انه ځان تيار کړی و، نو دولتي مامورين او منصبداران يې راغونډ کړل او ورته ويې ويل: ((زه دلته د امان الله خان د وکيل په توګه ټاکل شوی وم، خو اوس چې هغه تخت پرېښود، نو تاسې بايد ماته د باچايۍ بيعت راکړئ!

څو محدودو منصبدارانو له ده سره بيعت کول و نه منل، چې په دوی کې يو محمد ګل خان مومند او بل نورستانی کپتان حميد الله و، چې د دې انکار په نتيجه کې يې دواړه کلک کلک په لرګو ووهل)). (۱۳) بل لوی او د يادونې وړ خدمت چې محمد ګل خان مومند پښتنو او په عمومي ډول افغانانو ته کړی دی، هغه په پښتنو کې د ملي شعور راټوکول و او په دې ډول يې پښتانه (د يو بل لوی ښکېلاک) په مقابل کې د سپر په توګه ودرول، پښتانه يې د راتلونکو څو لسيزو عواقبو ته متوجه کړل، چې کېدی شول د هغو په وجه د بهرنيو دښمنانو په لمسون او لاسوهنې، د افغانستان فعلي بڼې بدلون موندلای وای، خو د محمد ګل خان مومند د فکر لرليد دومره دقيق و، چې دا ټول عواقب يې مخکې تر مخکې له

و، د علي احمد خان پر ټولو هيلو، نيتونو او چلندونو ښه خبر و، نو هغه ته يې له بيعت څخه ډډه وکړه او ويل يې چې امان الله خان بايد بېرته پاچا شي، خو علي احمد خان هغه تر سختې فزيکي شکنجې لاندې ونيو، خو محمد ګل خان مومند له خپلې عقيدې نه وانه وښت.

نظره تېر کړي وو. بل يې پښتانه د ښاري ژوند دلارو په لټون پسې وهڅول او د اقتصادي سرچينو د پلټنې او لاسته راوړنې لارې او ګودرې يې ور په ګوته کړې. خو که په لنډ او خلص ډول د پښتنو په اوسني پېښليک (تاريخ) کې د محمد ګل خان مومند پر دريځ خبرې وکړو، نو وبه وايو: دی د پښتنو داسې يو ستر ملي او فرهنګي شخصيت دی، چې د هېواد د ملي واکمنۍ د کورنيو او بهرنيو دښمنانو د قوت روح يې مخکې تر مخکې ځپلی او د فکر مزي يې ورشلولي دي، پښتانه او په مجموع کې ټول افغانان يې له يو لوی رنځ او خطر يانې د يو خپلواک افغانستان له ټوټې ټوټې کولو څخه ژغورلي دي.

محمد ګل خان مومند
او پښتونولي

پښتو نه یوازې زموږ د ژبې نوم دی، بلکې زموږ د کلتور او ټولنیز دود معنوي رمز هم په کې پروت دی، پښتانه په پښتو سره راټولېږي، په پښتو پرېکړه کوي او په پښتو لوړه.
ځینو د (پښتو) له کلمې څخه، څو ماناوې راکښلي، چې دا ماناوې او خویونه په یوه پښتون کرکټر کې تجلا مومي. (پ)، د پت؛ (ښ)، د ښېګڼې؛ (ت)، د تورې؛ او (و) د وفا د ماناوو ښکارندویي کوي. که څه هم په یوه انسان کې د پښتو د بشپړو معنوي ارزښتونو د ټولو ځرکونو لیدل څه ګرانه خبره ده، خو ځینې داسې پښتانه هم شته، چې د یوه پښتون کرکټر بشپړې ځانګړنې په کې ځلېږي. یو له داسې پښتنو کرکټرونو څخه محمد ګل خان مومند دی. فکر کوم د محمد ګل خان مومند په فکر، احساس، عاطفې او روحیاتو کې چې د پښتو او پښتونولۍ څومره جذبې او ولولې جاري وې د ډېرو کمو پښتنو په روحیاتو کې که پښتو دومره ځای نیولی وي. محمد

ګل خان مومند هغه شخصيت و ، چې پښتو يې ويلې، پښتو يې ليکلې او پښتو يې ترسره کړې ده.

محمد ګل خان مومند د پښتو او پښتونولۍ په باب يوه رساله هم ليکلې ده. د دې رسالې نوم دی ((لنډکۍ پښتو)). په دې رساله کې د محمد ګل خان مومند هغه افکار راټول شوي چې د پښتو او پښتونولۍ په باب يې لري.

((مرحوم مومند په پښتو ليکلو او پښتو ويلو کې د سوچه والي کلک طرفدار و او د کوم ځيز لپاره به يې چې په پښتو کې لغت بيا موند ، نو د پردي لغت استعمال ورته ادبي کفر ښکاريده. که به چا د ده پر وړاندې د پردۍ ژبې لغت استعمال کړ ، ده به ورته ويل: ((وروکيه ! پوه نه شوم، څنګه؟)) څو چې به هغه سړی په خپله خپلې وينا ته ملتفت شو.)) (۱۴)

دلته به له پښتو او پښتونولۍ سره د محمد ګل خان مومند د اورنۍ مينې او افکارو يو لنډ جاج وړاندې کړو ، وبه ګورو چې دې لوی پښتون له خپلې ژبې او پښتونولۍ سره څومره د زړه له تله سپېڅلې او رواني مينه درلودله. محمد ګل خان مومند وايي: ((پښتو ، پښتو منل، پښتو ويل، پښتو کول او پښتو چلول دي. پښتانه په پښتو سره پښتانه وو او په پښتو سره به پښتانه وي. پښتانه په پښتو چلېدلي وو او په پښتو به وچلېږي. پښتانه په پښتو پېژندل کېدل په پښتو به پېژندل

کېږي او په پښتو به و پېژندل شي. پښتانه په خپل منځ کې هم په پښتو یو له بله سره پېژني په پښتو سره عزیزان او یو پر بل ګران دي.

د پښتنو خپلوي په پښتنو سره ده، خپل او پردي په پښتو سره ځرګند یږي او بېلېږي. پښتانه په پښتو باندې سره پوهېږي، د پښتو خوږه مرکه په پښتو کېږي. پښتانه له پښتو نه خوند اخلي.

تر ټولو خوندوره مرکه د پښتو ده...

پښتو د پښتنو تفکرات، تخیلات، ذوق او هر څه سره یو شانته او یو کوي.

ـ پښتو خورا خوږه وروري ده.
ـ پښتو صله رحمي ده.
ـ پښتو شفقت دی.
ـ پښتو مرحمت دی.
ـ پښتو مهرباني ده.
ـ پښتو مروت دی.
ـ پښتو ښېګڼه ده.

کونډې، رنډې، یتیمان، بېوزلي او مسکینان، ړانده او ګوډ، په پښتو ساتل کېږي. که پښتو وه یو د بله خوښ، یو پر بل راضي، یو پر بل به ښاد یو.

که پښتو نه وه یو د بله ناخوښه، یو د بل نه ناراضه او یو به هم پر بل ښاد نه شو. که پښتو وه زه به تا درنوم او ته به ما درنوې.

ـ پښتو اصیلتوب دی.

ـ پښتو سیالوالی دی.

ـ پښتو نجات دی.

ـ پښتو عزت دی.

ـ پښتو کې بې پتي، دګلتوب (حقارت) نه شته، ځکه چې پښتانه یې نه شي منلی.

ـ پښتو دروندوالی (وقار) دی.

ـ پښتو د پښتنو درنول دي.

ـ پښتو کې ټیټال او تملق نه شته.

ـ پښتو کې سپکه نه شته، نو ځکه سپک پښتون نه دی.

ـ پښتو شرافت دی.

ـ پښتو ښه نیت دی.

ـ پښتو د پښتنو او مسلمانانو خیر غوښتنه ده.

ـ پښتو ښه اخلاق دي.

ـ پښتو سپېڅلتوب (تهذیب) دی.

ـ پښتو تدبیر دی.

ـ پښتو سړیتوب دی او سړیتوب پښتو ده.

- پښتو انسانيت ته خدمت دی.
- پښتو قناعت دی.
- پښتو په حق درېدل دي.
- پښتو صبر دی.
- پښتو حوصله ده.
- پښتو هاند او کوښښ دی.
- پښتو دين، وطن او د پښتانه ولس ته خدمت دی.
- پښتو ايثار دی.
- پښتو فدا کاري ده.
- پښتو تکړه توب دی.
- پښتو غښتلتوب دی.
- پښتو کې خيانت نه شته.
- پښتو کې ټګي نه شته، ټګ پښتون نه دی.
- پښتو کې غلا نه شته.
- پښتو کې تالا نه شته.
- پښتو کې ظلم نه شته، ظلم بې پښتو الې دی.
- پښتو د مظلوم حمايه ده، په نيمې شپې کې له غرېه سره سم د پېښې ځي ته ځان رسول پښتو ده، غله، جاني او خاين نه چيغه ويستل او نيول يا يې وژل پښتو ده.
- پښتو صداقت دی.

- پښتو پاک زړه دی.
- پښتو سلیم وجدان دی.
- پښتو روغه پوهه ده.
- پښتو ده چې پښتانه له بدو چارو ساتي.
- پښتو دوا ده.
- پښتو شفا ده.
- پښتو د پښتانه د زلمو ښکلا او د پېغلو ښایست دی.
- پښتو د پښتنو ګاڼه ده.
- پښتو پسول (زینت) دی.
- پښتو حیا ده.
- پښتو د پښتنو د نارینه وو پګړۍ او د ښځو ټیکری او پوړونی دی.
- پښتو عفت دی.
- پښتو عصمت دی.
- پښتو سمه عقیده ده.
- پښتو ایمانداري ده.
- پښتو پر مسلمانۍ ټینګېدل دي.
- پښتو پر ځان باور دی.
- پښتو ډوډ یماري ده.
- جهل په پښتو ورکېږي.

ـ علم په پښتو زده کېږي.
ـ زده کړه په پښتو کېږي.
ـ پښتو د علماوو مننه او احترام دی.
ـ پښتو پانګه (سرمایه) ده.
ـ پښتو کې د دواړو نړیو ګټې دي.
ـ پښتو ازادي ده.
ـ پښتو قوت دی.
ـ وطن په پښتو ژغورل کېږي.
ـ پښتو لوړ همت دی.
ـ پښتو توره ده.
ـ پښتو نارینتوب دی.
ـ پښتو تورزنتوب دی.
ـ پښتو د پښتنو هر ګوره کلک سنګر دی.
ـ پښتو لطف دی.
ـ پښتو قانون دی.
ـ پښتو انتظام دی.
ـ پښتو د سمو مشرانو مننه ده.
ـ پښتو د خاینو مشرانو رټنه ده.

ـ جنت پر اسلام باندې په پښتو کولو ګټل کېږي، حورې، غلمان او د جنت بې شمېره نعمتونه پښتنو ته په پښتو لاسته ورځي.

ـ پښتو د پښتنو د دوارو نړیو د سعادت ضامنه ده.

ـ پښتو د پښتنو د ټولنې روح دی.

ـ پښتو خو نو پښتو ده، پښتو ده.

ـ پښتو ده او پښتو (پښتونواله) ده.)) (**۱۵**)

دویم څپرکی

د محمد ګل خان مومند اثار

لکه څنګه چې مو د مخه وویل، محمد ګل خان مومند لکه د پښتنو د نورو مشرانو په شان هم د تورې، غیرت او مېړانې د شتمنۍ څښتن و او هم د قلم او ادب د معنوي پانګې خاوند او همدا دواړه یې د پښتو او پښتونولۍ د خدمت لپاره د یوې اغېزمنې وسیلې په توګه کارول.

د محمد ګل خان مومند یو شمېر لیکنې او اثار تر اوسه پورې د هېواد په ځینو مهالنیو خپرونو کې او ځینې یې هم په ځانګړي ډول خپاره شوي دي، موږ دلته د محمد ګل خان مومند لیکنې او اثار تر دوو ډلبندیو لاندې څېړو:

الف- په ژبنۍ او علمي برخه کې.

ب- په ادبي برخه کې.

الف- په ژبنۍ او علمي برخه کې:

د محمد ګل خان مومند د لیکوالۍ زیاته برخه پر همدې ژبنۍ خوا څرخي، ځکه هغه وخت او حالات چې محمد ګل خان مومند په کې ژوند کاوه، داسې وو چې د پښتو ژبې د ګرامر په برخه کې کوم مهم اثر نه ترسترګو کېده. محمد ګل خان مومند دې نیمګړتیا ته متوجه شو او په دې برخه کې یې کار ته ملا وتړله. دی په ژبپوهنه کې د ځانګړي سبک خاوندو، چې هغه د کره، نږه او معیاري پښتو لیکل او ویل وو، تر ده وروسته ځینو نورو پښتنو پوهانو هم همدا لار ونیوله چې کولای شو، د بېلګې په توګه د پوهاند مجاور احمد زیار نوم واخلو. پوهاند زیار د خپلو ډېرو نوښتونو ترڅنګ د محمدګل خان مومند د ژبپوهنې له اندو د څخه ګټه اخیستې ده.

دا دی دلته د محمد ګل خان مومند پر دې ډول اثارو لنډه رڼا اچوو:

۱- پښتو سیند:

دا د پښتو ژبې د لغتونو قاموس دی، چې محمد ګل خان مومند لیکلی او پر ۱۳۱۲ل کال په لویه قطع (د یوې تختې کاغذ په اندازه)، د ښوونې او روزنې وزارت له خوا د کابل په عمومي مطبعه کې چاپ شوی دی. د دې اثر د مخونو شمېر (۳۶۲) ته رسېږي او د ټوکونو شمېر یې دوه زره (۲۰۰۰) دی.

د اثر په پیل کې د پښتو د خاصو تورو او ځینو اوازونو په باب خبرې شوي او بیا په څلورو مخونو کې د اثر د لیکدود په باب بحث راغلی دی.

استاد زیار په خپل یوه اثر ((ویي پانګه)) کې لیکلي، چې د یوې ژبې د بډاینې او شتمنۍ لپاره یوه لاره دا ده، چې پخواني وییونه (لغتونه) یې ذخیره شي او نوي لغتونه په کې جوړ شي.

محمدګل خان مومند وایي: ((د یوې ژبې ساتنه هم په دغه شان کېږي، چې د هغې ژبې لغات چې لکه د هغې خزانه ده وساتل شي تر څو چې د لغاتو د ورکېدو په سبب ژبه او د ژبې د ورکېدو په سبب ملت د ادبي فقر او نکبت په بلا ککړ نه شي او د مذلت په توره خاوره کېنني او نهایت نوم یې د روزګار د مخه ځنې ورک نه شي.)) (۱۲)

د ده په نظر که د ژبې لغت قید نه شي، هغې ژبې ته نور لغات داخلېږي او پردي کېږي، هر څوک چې د یوې ژبې د لغاتو قیدول غواړي باید په خپلو همځنګو، ګاونډیو او خپلوانو ژبو پوه وي، چې د نورو ژبو لغات د خپلې ژبې لغات ونه ګڼي او د خپلې هغه د نورو...

په (پښتو سیند) کې د پښتو ژبې په سلګونو لغتونه ذخیره شوي، د هر لغت مانا او تفسیر یې په فارسي ژبه کړې ده.

۲- د پښتو ژبې لیاره:

پښتو ګرامر په برخه کې د محمد ګل خان مومند ډېر مهم اثر دی چې پر ۱۳۱۷کال د ساپي عبدالعظیم په اهتمام او لیک باندې په لاهور کې چاپ شوی دی، له سریزې پرته (۴۹۵) مخونه لري.

د اثر په پیل کې په (۱۴) مخونو کې په خپله د وزیر صیب له خوا یوه علمي او ګټوره سریزه کښل شوې، په سریزه کې لومړی د یو ملت په ژوند کې د ژبې پر اهمیت مفصلې خبرې شوي، وایي: ((د یوه ملت په ژبې کې هماغومره سیاست، اقتصاد، اجتماعیات، ملي اخلاق، اداب، ملي عادات، ملي رسومات او عنعنات، ټول ملي خصایل او خصایص، حتی په ذهنیت، افکار، حسیات او مدنیت یې نفوذ مینده کوي او هماغومره د هغې ژبې د خاوندانو نامریې بری، د دغې بلې ژبې پر خاوندانو تامینوي...)) (۱۷)

محمد ګل خان مومند ددې کتاب په کښلو کې له زیاتو ستونزو سره مخامخ شوی دی، ځکه پر کوم مهال چې محمد ګل مومند ژوند کاوه د بېلابېلو عواملو له امله د پښتو کتابونو شمېر ډېر زیات نه وو. د ګرامر په برخه کې که د ګوتو په شمېر د لیکلو کتابونو نومونه واخیستلی شو. وزیر صیب دې ټکي ته اشاره کړې ده، چې د پښتو ګرامر او قواعدو په

برخه کې کتابونه نه دي ليکل شوي او که ليکل شوي هم وي د پردو له خوا ليکل شوي او د دا ډول اثارو ليکل د يو غرض له مخې و ، نه د پښتو د خدمت لپاره. دی د دا ډول يو اثر يادونه کوي، چې په اردو ژبه ليکل شوی و.

که څه هم پخوا ((پيرمحمد کاکړ د اتلسمې پېړۍ په نيمايي کې د (معرفة الافغاني) په نامه يوه ښوونيزه (تعليمي) ډوله پښويه کښلې، الماني ګيولډن شتيت تراوسه پورې لومړی ختيځ پوهاند برېښي چې تر پيرمحمد کاکړ څخه **۲۰-۲۵** کاله وروسته په خپل نوي فرهنګ کې د الماني ديګوري او اويستي وييونو ترڅنګ يې **۲۱۵** پښتو وييونه کښلي دي. پر ۱۲۲۱ل (۱۸۱۰م) کال د محمد ارتضاخان (د نواب امان الله خان زوی) چې فرهنګ ارتضايي نومي څلور ژبي (عربي، اردو، فارسي او پښتو) قاموس دی او پر همدغه کال د کلاپروت ګرامر هم د يادونې وړ دی.

پر ۱۲۲۸ل (۱۸۱۳م) کال د الله يار خان (د نواب محبت خان ورور) عجايب الغات او په هغه پسې (کتاب و خيالات زماني در لغت و زبان (افغاني). دغه راز د (امدنامهء افغانی) د کړکر پوهې (فعلي صرف) يو بل کتاب چې يو ويي ليک (لغتنامه) را اخلي، د نولسمې پېړۍ په سر کې کښل شوی ښکاري... دغه راز ګيورک مورګن ستيرن، ګايګر، جرمني پوهاند ايوالد،

میجرلیچ، کپتان واګن، راورټي، هانري والتر، الماني ازنیست ترومپ، جیمز دارمستتر، روسي ختیځپوهاند تامانو ویچ لاریمر)) (۱۸) او داسې نورو پوهانو د پښتو ګرامر، ویې پوهنې، ویې پانګې، قاموس لیکنې، آر پوهنې او نورو کې څېړنې او لیکنې کړي، خو دا لیکنې او څېړنې یا د یاد شویو لیکوالو په هېوادونو کې د هغو په ژبه خپرې شوي اویا د محمد ګل خان مومند د اثر (د پښتو ژبې لیاره) تر لیکلو وروسته خپرې شوي دي. نو په دې وجه محمد ګل خان مومند د خپل اثر دلیکلو پر وخت په پښتو ژبه کې د نورو ژبنیو اثارو له شتوالي څخه بې برخې و او بل دومره جامع ګرامر چې محمد ګل خان مومند ولیکه، تر ده دمخه چا نه و لیکلی او هغه کمی چې زموږ په ژبه کې د ګرامري اثارو د کمښت له کبله احساسېده د امکان تر حده یې دا کمښت له منځه یووړ.

محمد ګل خان مومند د خپلې سریزې په پای کې وایي: ((د دغه لامله چې زما په لاس کې اثار نه وو چې تنې څه ګټې اخیستې او استفادې کړي وای، نو ویلای شم چې د پښتو ژبې د لیارو او قواعدو په غونډولو کې ډېر ستړی شوی یم، ځکه چې ډېره لټېنه او پلټېنه یې غوښته. ددغه کتاب په ترتیب البته د پردیو ژبو د کتابونو نه استفادې شوې او په هغه ترتیب سره

ليکل شوی، اما پوهان او علماء صاحبان پوهېږي، چې د ژبې لپاره (قواعد) څه د ترجمې کار نه دی، چې له بلې ژبې څخه ترجمه شي، کېدی شي چې زما تتبعات بشپړ نه وي يا څه رانه پاتې وي، نو ځکه زه به همدغه حکم نه کوم چې دغه کتاب غلطي او سهوه نه لري. هر ډول چې وي زه د پښتو او پښتنو پخوانی مين او خادم يم ځان مسعود بولم چې دغسې وخت کې څښتن تعالی جل وعلی شانه، ماته د دغه کتاب د تاليف توفيق راکړ. هيله کوم چې دغه کتاب د استفادې موجب هم وګرځي او د پښتنو او پښتو د شايقينو له خوا يو کوچنی چوپړ وګڼل شي.)) (۱۹)

ددې کتاب لومړی برخه صرف دی، چې دې کې د پښتو توري، د تورو ډولونه، ضوابط، خج، د تورو وتو ځي، نوم، د نومونو خاصيت، ډولونه، د نومونو اوښتنه، صفت، د صفت ډولونه. ضميرونه، د ضميرونو ډولونه، فعلونه، د فعلونو ډولونه او ادات راغلي دي.

دويمه برخه يې پښتو نحو ده، چې په دې برخه کې نيمګړې ترکيبونه، بشپړ ترکيبونه، اصليه جمله، فرعيه جمله، مطلقه او مقيده جمله څېړل شوي دي.

د اثر دريمه برخه مصادر دي، چې په هغې کې د پښتو (۱۵۲۲) بېلابېل مصادر معرفي شوي دي. د دې اثر په باب بل د

یادونې وړتکی دادی، چې د پښتو ژبې په نسبتاً پخوانی لیکدود لیکل شوی دی، چې اوس د پښتو ژبې په لیکدود کې یو لړ بدلونونه راغلي دي.

مثلاً د پښتو دغه توري (ډ، ړ، ڼ، ټ) په کې په دې ډول لیکل شوي دي:

ډ = د تر (د) څخه یې لږ غټ لیکي.

ړ = ر تر (ر) څخه یې لږ غټ لیکي.

ڼ = نر

ټ = ت

دغه راز د کلمو په ترلو کې له اوسني لیکدود سره ډېر توپیر په کې لیدل کېږي، دا لاندې څو مثالونه یې د بېلګې په توګه وړاندې کوو:

اوسنی لیکدود	د پښتو ژبې لپاره
کری	کره ی
لیدلای	لیدله ی
ستړی	ستړه ی
شوی	سوه ی
نیولای	نیوله یی

او داسې نور مثالونه.

۳- لنډکی پښتو او پښتونواله:

(لنډکی پښتو) د محمد ګل خان مومند هغه رساله ده، چې د مرحوم استاد عبدالروف بېنوا د هغې ګیلې په ځواب کې، چې له پښتنو مشرانو څخه یې کړې وه او پر ۱۳۲۷ل کال په کابل مجله کې خپره شوې وه، لیکل شوې ده او پر همدې کال د پښتو ټولنې له خوا خپره شوې ده. دغه راز استاد بېنوا دا رساله د اوسني لیکوال په دریېم ټوک کې هم د دریېم ځل لپاره خپره کړې ده.

د محمد ګل خان مومند د ځواب یوه برخه دلته راوړو:

((زما غښتلی ورور بېنوا صاحب!

زه ښه روغ نه یم، نو ځکه لیک او لوست زیار راپېښوي که ډېر ضرور نه وي نه یې کوم بې دغه سږ کال ختمې مې هم درلودې چې درست کال د ورغومې د میاشتې ترسره پورې په هغو اخته وم. په ژمي کې ختمې دربدلې وې او وزګارتیا وه، نو کله کله به مې د کابل مجلې را واخیستلې او څو کرښې لیا کوم مضمون او مقاله به مې ولوستله، څو ورځې مخکې مې په ۲۰۱ ګڼې کې د غښتلي غږوال ((چې نوم او کام یې نه پېژنم)) د ځواب په ترخ کې زما او د ځینو نورو پښتنو نه ستا ګیله ولوستله. که څه هم ته حق لرې خو موږ معذور یو او زموږ عذرونه نه دي څرګند.

زما خو بې نورو معاذيرو يو عذر د صحت ورانوالی دی، که نه دغه خو رښتيا ده چې پښتو يوازې ستا ليا د څو کسو نه ده، پښتو د پښتنو نيکونو نه راپاتې ميراث دی، چې په دغه کې درست پښتانه برخه لري او درست پښتانه بشپړه ګټه تنې اخيستلای شي، خو وېشلای يې نه شي... د پښتو تشريح چې د انساني، اسلامي او پښتني فضايلو بيان دی او د پخوانو پښتنو د اخلاقو، ادابو، عاداتو، دود او دستور او د ژوندانه د دود او رواج ښوونه ده حقيقتاً خورا ګران کار دی او د هرچا د لاسه نه دي پوره، لکه چې متل دی چې (پښتو چا ترسره کړې نه ده) همدغسې چا بشپړه څرګنده کړې هم نه ده...)) (۲۰)

په لنډه کې پښتو او پښتونواله نومي اثر کې د ژبې، پښتو او پښتونوالې په باب د وزير صيب درانه افکار ځلېدلې دي. دی په دې اثر کې د پښتو او پښتونولۍ هر اړخيز او جامع تصوير او تعريف وړاندې کوي، د يوه پښتون کرکټر ځانګړنې بيانوي او پښتو او پښتونولي د يوه مقدس، لوړ او پراخ قانون او ائين په توګه موږ ته راپېژني.

۴- روزنه:

د وزير صيب محمد ګل خان مومند بل اثر دی، چې تراوسه پورې چاپ شوی نه دی. مرحوم استاد بېنوا د (اوسني

لیکوال) په دربیم ټوک کې د دې اثر یادونه کړې، خو د څرنګوالي په باب یې څه نه دي ویلي.

۵- پخلی:

پخلی د محمد ګل خان مومند بل اثر دی، چې استاد ښنوا یې هم یادونه کړې، خو د څرنګوالي په باب یې څه نه دي ویلي. دغه راز د اصلاح ورځپاڼې د ۲۸/۵/۱۳۴۳ ل کال په ګڼې کې هم د دې کتاب یادونه شوې، خو په تفصیل سره پرې څه نه دي لیکل شوي.

۶- پښتني تربیه:

پښتني تربیه هم د وزیر صیب محمد ګل خان مومند یو بل اثر بلل شوی، چې د اصلاح ورځپاڼې په ۲۸/۵/۱۳۴۳ل کال په ګڼه کې یې یادونه شوې، خو په تفصیل یې پرې څه نه دي لیکلي.

۷- پخواني ملي او ادبي اصطلاحات:

د اصلاح ورځپاڼې د ۲۸/۵/۱۳۴۳ل کال نېټې د ګڼې له مخې د محمد ګل خان مومند یو بل اثر دی، چې چاپ شوی نه دی او د قلمي نسخې په توګه په دې اثر کې پخواني ملي او ادبي اصطلاحات راغلي دي. د دغه اثر په باب باید ووایم، چې د غزني یوه روښنفکره او سپېڅلي (غلام جیلاني خان) ماته

وویل: ((زمونږ د ځوانۍ شپې ورځې وې، نو مونږ به څو تنه روښفنکره ځوانان وخت پر وخت د بابا لیدو ته ورتلو، د هغه د ژوند وروستي کلونه وو، یوه ورځ یې مونږ ته وویل، چې ما د متلونو او د پښتنو د پخو خبرو په باب یو کتاب راپیل کړی، په دې کې مې یو شمېر متلونه راټول کړي دي.)) نو زما په ګومان کېدی شي (پخواني ملي او ادبي اصطلاحات) د وزیر صیب محمد ګل خان مومند همدغه اثر وي، چې پورته مو یادونه وکړه.

ددغو یاد شویو اثارو (روزنه، پخلی، پښتني تربیه او پخواني ملي او ادبي اصطلاحات) قلمي نسخې اوس زما په واک کې نه شته، چې د نوموړو اثارو د څرنګوالي په باب بشپړې څرګندونې وکړم. خو (زمونږ غازیان) اثر د ښاغلي مولف محمد ولي زلمي په قول: ((د محمد ګل خان مومند یو وراره محمد پتنګ نومېده، چې د ده تر مړینې وروسته یې د ده د ځینو اثارو په خپرولو کې توجه کوله.)) (۲۱) نو شاید د نوموړو اثارو قلمي نسخې هم له نوموړي سره خوندي وي.

دغه راز د وزیر صیب محمد ګل خان مومند دوه لیکنې چې د ده په خپل لاس کښل شوي، د هېواد له نومیالي محقق حبیب الله رفیع سره موجودې دي چې تراوسه چاپ شوي نه دي.

دا لیکنې هم د وزیر صیب د متفرقه لیکنو له جملې څخه دي:

۱- سیمه: د ګڼ هېواد او خصوصاً د پښتنو د هېواد د ساتنې او ګڼ مدافعیت په اړه مطالب لري.

۲- مېلمستوب: مېلمستیا او بلنه ده، په مېلمستیا عمومي بحث او دا چې پښتانه په مېلمستیا کې ډېر یپاوړي دي خصوصي بحث کوي.

۳- ټوکې: په دې مضمون کې ټوکې په جایزو او ناجایزو برخو وېشي، جایزې له اسلامي او پښتني ادابو مخالفې نه بولي او ناجایزې له دارو سره مخالفې ګڼي.

ب- په ادبي برخه کې:

د محمد ګل خان مومند د ژوند زیاته برخه او ورځنۍ چارې د دولت پر اداري کارونو، پر پښتو پالنې د نوي پښت پر روزنې او د مهمو ژبنیو علمي اثارو پر لیکلو تېر شوی، تراوسه پورې چا د محمد ګل خان مومند د ځانګړو تخلیقي ادبي اثارو په باب څه نه دي لیکلي، خو د شعرونو پخې ببلګې یې په لاس کې شته،د هغو د څرنګوالي له مخې ویلی شو، چې محمد ګل خان مومند د شاعرۍ د اوچتې قریحې او لوړ استعداد خاوند و او ښایسته ډېر شعرونه به یې لیکلي وي. دلته یې لومړی د ببلګې په توګه یو ټوټه شعر راوړم او بیا به پرې لنډې خبرې وکړم.

پښتونواله

نیکه پلار مې پښتانه وو یم پښتون
زمری یم، زمرزی یم، زمربون
زه پښتون یمه ښکاره یم لکه لمر
و غلیم ته تل ولاړ یم لکه غر
ما ته ورځ د ننداري ده ورځ د جنګ
ورته درومم په اتڼ او په غورځنګ
د غورځي غرونه زما لکه ثنا
برېښېده د توري زما لکه برېښنا
د زمري په څېر غورځی کړمه غړمبېږم
لوړ لوړ غرونه لکه توی غوندي بهېږم
پر غلیم باندې چې راشي زما وار
اسماني تندر به وي زما ګوزار
زه پښتون یمه پښتو باندې څرګند
که دا نه وي زه به یمه خوشې شند
پاتې مې مې له پلاره ده پښتو
ده پښتو او پښتونواله د پښتو
پښتو زده کړه ده د علم او کمال
پښتونواله ده ښه توره او ښه ډال

ښــه خو يونــه ديانــت مــو ده پښـــتو
ښـــه دودونـــه او اداب د پښـــتنو
پښـــتونوا له پښـــتانه هوســـوي
پښـــتونوا له پښـــتانه بـــه لـــوړوي
پـه پښــتو بانـدې وطـن ګڼلـی شـوی
پـه پښــتو بانـدې وطـن سـاتلی شـوی
هـم بـه بيـا وي پـه پښــتو بانـدې ګڼـل
هـم بـه بيـا وي پـه پښـتو بانـدې سـاتل
پښـــتو کړمـــه، پښـــتو وايمـــه زه تـــل
ده لالـــی زمـــا پښـــتو نـــه لـــرم بـــل
سر او مـال مې دواړه جـار دي تـر پښـتو
ژونـد او مړينـه مـې نثـار دي تـر پښــتو
پښـــتانه کـــه د پښـــتو پـــر لـــورو ځـــي
دا نـــړۍ او هـــا نـــړۍ کـــې دي خونـــدي
پښـــتانه او پښـــتونوا له دې وي تـــل
له پخوا نـه يـو پـه لـس او يـو پـه سـل (۲۲)

که موږ د وزيـر صيب دې شعر او ځينو نـورو شعرونو تـه پـه ژور نظر وګورو، نو وينو چې د ده پـه شعرونو کې هم د پښـتو پـالنې، هېـواد پـالنې او پـر ځان باندې د بـاور پيـاوړې روحيـه

ليدل کېږي. دی د يوه پښتون په توګه د دښمنانو پر ضد جنګ ته د زمري په څېر ورد رومي، لکه خوشال بابا غوندې د غره په شان ورته په مخ کې ودرېږي او لکه امير کروړ جهان پهلوان د جنګ په ميدان کې خپله توره چلوي. خپله خپلوا کي له چانه په زاريو او خيرات نه غواړي او دا لوی نعمت د تورې او ډال په واسطه خپلوي. هغه لکه يو دردمن مين له پښتو سره مينه لري، پر پښتو مين دی، هغه د پښتو ژوند لوی نعمت ګڼي او دا کار د زړه له کومي کوي، د تجمل او سينګار لپاره يې نه غواړي. هغه پښتو يو ټولنيز قانون بولي او لارويان او عملي کوونکي يې د زغم او اتلولۍ خاوندان. په شعرونو کې يې (که د همغه وخت د شعرونو په پرتله) يې په پام کې ونيسو، هنريت، جذابيت، تبحر، روانتيا او ساده ګي ليدل کېږي او په زياتو سوچه پښتو کلمو يې پوښلي او ښکلي کړي دي. تر ډېره حده يې د نورو ژبو د کلمو له راوړلو څخه ډډه کړې ده.

په لنډ ډول ويلی شو، چې شعرونه يې په شکلي (جوليز) لحاظ، ساده، عام فهمه او د پښتو په ځانګړو وييونو ښکلي کړای شوي دي او په محتوايي لحاظ يې، پښتو، پښتونولي، هېواد پالنه او ملت پالنه د شعرونو مرکزي فکر جوړوي.

د کميت له پلوه د وزير صيب د شعرونو په باب دومره ويلای شو، سره له دې چې په مستقل ډول دده د شعرونو کومه ټولګه

تراوسه نه ده چاپ شوي خو د شعرونو له قوت، د شعر پر ارکانو له حاکمیت او د شعر له نورو بېلګو څخه يې ښکاري چې د شعرونو ځانګړې مجموعه یا مجموعې به یې درلودلې.

د ربیم خپرکی

محمد ګل خان مومند
د نورو له نظره

محمد ګل خان مومند د پښتني تاریخ یو داسې شخصیت دی، چې د ځینو نورو پښتنو مشرانو په څېر یې شخصیت له څو بعدونو څخه جوړ دی، هغه که له یوې خوا ښه پوځي و، نو له بلې خوا ښه ادیب او لیکوال هم و، هغه که له یوې خوا ښه سیاستوال و، نو د ملي مشرتوب، جرګه ماری او مرکې د ځواک وړانګې هم په کې ځلېدې. د محمد ګل خان مومند د شخصیت ژوند او اثارو په باب یو شمېر بهرنیو او کورنیو لیکوالو څه ناڅه لیکنې کړې دي، خو دا لیکنې دومره جامع او زیاتې نه دي، چې د وزیر صیب د شخصیت او اندو ژوند پوره جاج دې ترې واخیستل شي. خو په ولس او زمونږ د خلکو په زړونو او فکرونو کې د هغه په باب ډېر څه شته، کیسې شته،

روایتونه شته، نکلونه شته، یادونه، خاطرې او د ېرې نورې نا لیکلې خبرې.

د بهرنیو پوهانو له ډلې څخه ډاکتر پیچکا چکوسلواکیایي د محمد ګل خان مومند یادونه کوي، هغه د پښتو یو لوی عالم بولي او په خپل اثر ((پښتو خجخېړنه)) کې د محمد ګل خان مومند له اثارو څخه ګټه اخلي.

استاد عبدالروف بېنوا هغه د پښتنو د یو مشر او مبتکر لیکوال په توګه راپېژني او په ((اوسني لیکوال)) کې یې پېژندنه داسې کوي: ((خو دلته دی د وزیر یا رئیس په حیث نه معرفي کوو، بلکې ده ته د پښتنو، پښتو او پښتونولۍ د یوه لوی مشر او مبتکر لیکوال په نظر ګورو. مبتکر یې ځکه بولو، چې ده د پښتو ژبې د لیکنې او ګرامر لپاره له ځانه د تورو نوي شکلونه او نوي تعبیرونه منځته را ایستلي وو، چې د ده ځینې اثار په همغو اشکالو او تعبیرونو چاپ شوي هم دي.)) (۲۳)

((پښتونستان)) نومي اثر لیکوال، عبدالمنان دردمند یې د پښتنو د نومیالي مشر په توګه راپېژني. د ((زمونږ غازیان)) مولف محمد ولي زلمی یې د ملي مشر، ستر خدمتګار، د پښتو ژبې د پالونکي او غازي په توګه معرفي کوي.

استاد محمد اصف صمیم یې د یو بشپړ پښتون کرکټر او د خپلو ایډیالونو د اتل (زما اتل) په توګه راپېژني او همدارنګه

نور لیکوال یې په نورو درنو نومونو او القابو یادوي. خو څرنګه چې په عمومي ډول افغاني ټولنه له لیک لوست څخه بې برخې ده، نو هغو مره چې زموږ د اتلانو په باب زموږ د خلکو په زړونو او فکرونو کې یادونه پراته دي، هغو مره نه دي لیکل شوي، ډېر داسې یادونه او خاطرې زموږ د ګڼې (شفاهي ادب) برخه ګرځېدلي دي. په عوامو کې محمد ګل خان مومند ته د ((بابا)) او ((دادا)) لقبونه ورکړل شوي او دا هغه لقبونه دي، چې پښتني ولس یې خپلو مشرانو او خدمتګارانو ته د هغو د لویو قربانیو په بدل کې ورکوي او هرڅوک ((بابا)) او ((دادا)) کېدی نه شي.

د محمد ګل خان مومند په باب زموږ د هېواد له یو زیات شمېر روښاندانو، ټولنیزو شخصیتونو، قومي مشرانو او ولسي خلکو سره ډېر یادونه، روایتونه او حکایتونه شته، چې د ټولو بیان یې اوس زموږ د دې لیکنې له حوصلې څخه وځي. یوازې د هېواد د هغو څو تنو لیکوالو او مخورو نظرونه به دلته راوړم، چې ما ورسره د هېواد په اوسنیو کړکېچنو شرایطو کې ولیدل او د هغو نظرونه مې راواخیستل.

((د قام غمخور محمد گل خان مومند))

((که څو تنه خانان، زمینداران، سوداگر او درباریان ځنې وباسو نور نو د پښتنو ژوند سترې ژوند دی او دا سترې ژوند د دوی د ژوندانه د خرابو شرطونو زېږنده ده.

ددې کم بخته سترې او سرگردان قام سارا شين تراوسه پورې لالهانده کوچیانی ژوند لري، نن دلته سبا هلته- چېرې چې یې ښه، هلته یې شپه- عمرونه یې په کوچ وبار کې تېر شول، په کېږدۍ کې زېږي، په کېږدۍ کې لویېږي او په کېږدۍ کې مري، اویا کلن زاړه او برنې لنگې پلي په اوښو پسې منډې وهي او په هر شوا خون چې وي ځانونه مزله ته رسوي، تراوسه پورې لا دا اسکېرلي تاکلی وطن نه لري او نه یې تاکلې هدیره په نامه ده، د یوې کورنۍ پلار که د بابا غره په لمنو کې ښخ وي، کېدی شي چې د دغې کورنۍ مور د اباسین په غاړو کې خاورو ته سپارل شوې وي.

سره له دې چې ویل کېږي پاچهي د دوی د قام (پښتنو) ده، خو دوی تراوسه پورې لا د کور، کلا او باغ و پټي څښتنان نه شول او د پښو تناکې یې ورکې خو څه حتی لرې نه شوې.

دوی د رمو او تَووُد ژغورنې لپاره له خونخورو لېوانو سره خپړې لګوي او د ځانونو او اولادونو د ساتنې لپاره له سرکښو اقلیمي توپانونو سره ډغرې وهي، کله یې سېلونه کبړدۍ وړي او کله یې مالونه، کله یې ټکې پر رمو او تَووُلوېږي او کله یې پر کلیو او کبړدیو.

وړه چې د دوی تر ټولو غټ عاید دی، خدای ناترسو ښاري سوداګرو سترګې ورته ډمارلې دي، د سکول په وخت کې د کوچیانو لارې نیسي او وړه په نیمه بیه ځنې ترلاسه کوي، د ښارونو خلک د دوی د مالونو په غوښو او غوړو اربوده دي، خو دوی په تروو او پیاوو ګېډې مړوي، د اروانښاد مولانا سیقي په قول جامو ته دوی ځکه کالي وایي چې په کال کې که یوه جوړه ورمیسره شوه، ځانونه نېکمرغه شمېري، د ښځو ملاوې یې ماتې شولې، چې د لرو ګودرونو یا ژورو څهانو څخه په ژیو او ګړیو کې اوبه راوړي.

هغه پښتانه چې په کلیو کې مېشته دي او دیشین بلل کېږي، له څو تنو خانانو او زمیندارانو پرته نور د کښت و کر لپاره کافي ځمکې او ډېری یې حتی بېخي ځمکې نه لري، ځینې یې د بل بزګرۍ او مزدورۍ ته اړ دي او ځینې یې په لمنو، څادرونو او بوجیو (بوریو) کې خاورې د غرو لمنو ته په څه ستونزو او ستړیاوو خېژوي، نازولي زوزات او خواخوږي

تورسرې ورسره کار کوي او هلته پټې سازوي او د بارانو په هيلو خو دانې تخمونه په کې پاشي، په کوم کال چې اسمان پر ونه رحمېږي او کافي بارانونه ونه شي، حاصل خو پرېږده تخم يې هم هدر ولاړ شي دا کم بخت او د خدای له نعمتونو څخه بې نصيب قام جوار ترخه کوي، چې لږ وخوړل شي، که څينې پښتانه واړه پټې ولري د تربرو سترګې پرې سرې وي، د پښتنو متل دی: ((د بل په لاس کې مړی غټه ايسي))، په لږه پلمه تربرونه يو د بل مرګ ژوبلې ته لېچې راوغزوي او يو د بل په مغزو ماتولو خپله باتوري ښکاره کوي، خوشال خان خټک څه ښه ويلي دي:

پښتانه واړه بد خوی دي   کور په کور کاندي غورزی
يو چې سر کاندي لږ پورته   بل يې ووهي مغزی

يو تربور چې ووژل شي، بل تربور له کلي کډه په شا کړي، خپل هر څه پرېږدي د کسات له بېرې له خپل ولسه وتښتي او په نورو ولسونو کې پناه واخلي، د وژل شوي تربره ورونه او زامن ټوپک په لاس د خپل خوني دښمن په لټه کې وي او خوني تربور د خپل مرګ په انتظار کې وي پر سر يې توره ټوټه په اومړي سپينسي تړلې وي، جريب نيم ځمکه چې يې په کلي کې درلوده، هغه شاړه پاته شي او دی له خپلو اولادونو او ښځې سره در په در ګرځي، دا شوه تربورګلوي.

د پښتنو پېغلې د پلار پر کور زړېږي، ځوانان بې د ولوره او بابيرې توان نه لري، ځوانان زاړه شول خو د اولادو څښتنان نه شول، د چا چې بيا اولاد شته، هغه بېوزلي په لړه ناروغۍ د اخرت په سفر ځي، طبيب نه شته، روغتون نه شته، دوا نه شته، ځکه نو ناروغانو د علاج او دوا پرځای دم دعا او تاويزونو زيارتونو ته مخه کړې ده او د دوی په فکر د افسونونو په زور ځانونه او اولادونه د پيريانو له پټو حملو څخه ژغوري. کوم کوچنيان چې د ژوندانه په قافله کې د کوي، شري، توري غاړې او داسې نورو تر غاښو اوړي د هغو بيا د ښوونې او روزنې لپاره مکتبونه نه شته، مدرسې نه شته، معلم نه شته، مدرس نه شته، کتاب نه لري او کاغذ و قلم نه پېژني.

له بده مرغه پښتانه له صنعته بد وړي، د دوی په ټولنه کې کسبکارو ته په کمه سترګه کتل کېږي، حتی سيالان يې نه ګڼي. دوی خو بانک نه پېژني او تجورې نه لري، پخوا به يې د سپينو سکې په ګړيو او منګيو کې تر خاورو لاندې ښخولې اوس يې بيا بړستنو کې ګنډي، لوټونه ښه نه پېژني، زياتره جعلي لوټونه پر دوی تېرېږي.

زياتره پښتانه په کوچيانو مېلو (مېنو) کليو، بانډو کې زېږي، بې له دې چې د نورو ثقافت او مدنيت ووينې او يا له

هغـو څخـه څـه د ځـان کـړي، مـري، ځکـه نـو د دوی کـو چیـانی او کلیوالي ثقافت هغه د ښلو پښتو وړاندې ثقافت دی او نوښت په کې په اسانۍ سره ځای نه دی پیدا کړی، دا وو کوچي او کلیوالي پښتانه.

اوس به راشو ښاري پښتنو ته:

څومره چې کوچي او کلیوالي پښتانه پر خپل ثقافت ټینګ دي، هغومره ښاري پښتانه د خپل ثقافت په خوندي کولو کې سست او بې پروا دي، په تېره بیا په ګډوله ښارونو کې، چې هلتـه نـور قامونـه هـم د دوی پـه څنـګ کـې پراتـه وي، ښـاري پښـتانه ډېر ژر د پردیـو تهـذیبونو او ثقـافتونو پیـروي کـوي او خپـل ارثـي ثقافـت او پـه تېـره بیـا ژبـه د نـا پښـتنو ګاونډیو پـه څنګ کې خورا ژر له لاسه ورکوي، له نورو قامونو سره چې د دوستي او خپښي وکړي، د هغو دود و دستور چټک مني، له کلیوالو پښتنو سره یې اړیکي که ونه شلېږي سستېږي خو هرومرو، متین خان اندړ راته وویل: یو وخت زه د کابل په چاردهي کې جبارخان کلا ته ولاړم، چې له رئیس تمیز عبدالرب خان اندړ سره ووینم، کلا ته نژدې د ده زوی په مخه راغی د پلار پوښتنه مې ځنې وکړله، ده راته وویل: (او کتی قومایش در مهمانخانه شِشته))

تاسې وګورئ د پلار قوميان د ده قوميان نه شول، ځکه چې هغه په پښتو خبرې کوي، دی پارسي وايي او په پښتو نه پوهېږي يا يې نه وايي، ده دريشي اغوستې ده او هغو خپل پښتني کالي، هغو پګړۍ تړلي دي او دی لوڅ سر دی.

په ګډوله ښارونو لکه کابل او هرات کې اوسېدونکي پښتانه د دغې اثر پذيرۍ او انفعال ښې نمونې دي، په دغو ښارونو کې چې له لسو تنو سره وپېژنئ، ښځه به يې هرومرو درته ووايي: ((مه هم اوغان استم)) او که داسې ادعا د ځان په باب ونه کړي دا خو هرومرو درته وايي چې انا مې پښتنه وه، يو وخت زه په لينګراد کې وم، د ختيځ پېژندنې له پوهنځي څخه تليفون راته وشو: ((يو ډاکټر د عالي تحصيلاتو په نيامت له افغانستان (کابل) څخه دغه اوس رارسېدلی او ستا په لټه کی دی)) ما چې په ټليفون کې له هغه نوي مېلمه سره خبرې وکړلې ومې نه پېژانده، خو د وطنداری په خاطر مې ورته وويل: ((دغه دی دستي دررسېږم زما لاره څاره)) - زه چې پوهنځي ته ورغلم له نوي راغلي وطندار مېلمه سره مې روغبړ وکړ، اب شي ژيت (ليليې) ته مې بوت، ځای مې ورونيوه، ښاغلی ډاکټر... چې خدای په اماني راسره کوله، تر کور ودانۍ ويلو وروسته يې دا هم راته وويل: ((مادر کلان مه نورزايي بود))

مفکر محمد ګل خان مومند (۱۳۰۳هـ ق زوکړی) د خپلې زمانې یو باخبره، پوه او ځیرک منصبدار و، له اګاهۍ، پوهې او ځیرکتیا سره یې د قام درد او خواخوږي هم درلوده او د پښتنو دغو بدو ورځو ته ښه ځیر و، ده ډېرې شپې د پښتنو د غمخورۍ په فکر کې سبا کړلې او ډېرې ورځې د قام په غم کې لالهانده کرهرانده پرې تېرې شولې، پای ته یې و پتېیله هر راز چې کېږي د کم بختو پښتنو د ثقافتي پرمختګ، سیاسي ویښتابه او اقتصادي نظم هر کار ته به هرومرو وردانګي او څو یې وسه رسي د قام ماته ببړۍ به د ژغورنې غاړې ته پورې وهي، هر څوک د هر کار تر عهدې نه شي وتلای، سترو کارونو ته ستر همتونه په کار دي، دا مفکر او هوډیالی محمد ګل خان مومند و، چې د قام ماتې ببړۍ ته یې اوږه ورکړله (خو افسوس چې تر غاړې ونه رسېدله) او خپل توان او قدرت یې د دوی فرهنګي او اقتصادي ودې ته وقف کړ.

ده په فرهنګي برخه کې د قام ژبې (پښتو) ته توجه وکړله، تر ټولو دمخه یې په ۱۳۱۱ل کال کې هغه وخت چې دی د دغه ولایت رئیس تنظیمه و پښتو انجمن جوړ کړ، د کندهار جریده (طلوع افغان) یې درسته پښتو کړه، په خپله یې قلم راواخیست پښتو سیند (د ۱۳۱۲ل چاپ) یې ولیکه، چې تر څلورو زرو زیات پښتو لغتونه په کې معنا شوي دي، د

حرفونو (تورو) حرکات و سکنات يې په مخففاتو ښوولي دي، د مصدرونو په برخه کې يې اشتقاقي تفصيلات هم شته يعنې د زمانو په لحاظ يې د صيغو اشتقاق ته هم اشارې کړي دي.

د مفکر محمد گل خان بله مولفه د پښتو ژبې لياره (د ۱۳۱۷ چاپ) نومېږي چې د پښتو ژبې صرف ونحو ، يې په کې څېړلې ده، د دغه کتاب په دريمه برخه کې يې **۱۵۲۲** مصدرونه د شاونديو ، al,edal,wal,kawal د وېش له مخې راوړي دي، د دغې برخې يوه ښېگڼه دا ده چې د هر مصدر، متمم مصدر يې (که په ژبه کې وي) هم راوړی دی لکه له ((ليدل) سره ((وينل)) او له ((کتل)) سره ((گورل)) او داسې نور...

مفکر محمد گل خان د دغو دواړو کتابونو په ليکدود کې هم نوښتونه لري مثلاً: ټ يې ت، ج يې ح [1] - ډ يې د ، ړ يې ر،ڼ يې نړ ليکلی دی او د کلمې په منځ کې زور يې په (ه) ښوولی دی، لکه سړه ی (سړی) کتهوره ی (کتهوری) او داسې نور..

د ماموريت په وخت کې چې به مفکر محمد گل خان په هر ځای کې و هلته به د پښتو ژبې او ادب د پوهانو انجمن جوړ و،

(۱) د (ج)) لپاره د (ح)) شکل تر محمد گل خان مومند دمخه هم کارول شوی دی (و گ. د ايچ. رتن چند کندهاري رهنمای پښتو چې پر ۱۸۹۲ع کال په کوټه (کويټه) کې چاپ شوی دی) ما چې د کابل چاپ خيرالبيان د مقدمو په برخه کې (۷۴مخ) ((ح)) شکل د وزير محمد گل خان مومند ايجاد بللی دی، سهي خبره نه ده هغه وخت ما د رتن چند کندهاري رهنمای پښتو نه وه ليدلې. (رشاد)

ده به پښتو پوهان تشویقول چې په خپلو اثارو، پښتو ژبه غني کړي- کتابونه ولیکي، لغتونه راټول کړي او د پښتو ګرامر وڅیړي، ده غوښته چې پښتنو کوچنیانو ته دې تعلیم په پښتو ژبه وشي، ولې چې په بله ژبه کې تعلیم او تحصیل د شاګرد ډېر وخت نیسي او پر ذهن یې دروند والی زیاتوي.

مفکر محمد ګل خان د پښتونوالې پر مثبتو رواجونو ټینګ و او نور پښتانه یې هم د پښتونوالې د ګټورو دودونو باندې ټینګار ته تشویقول، له دروه و درغل، درواغو او غوړه مالۍ څخه یې ډېر بد وړل او ویل به یې دا عادتونه او خصلتونه نه یوازې د دین له پلوه غندل شوي دي، بلکې په پښتونواله کې هم دغو خصلتونو ته د کرکې او نفرت په سترګه کتل کېږي او د پښتني فضایلو له منځه وړونکي دي. ده چې په خپل ژوند کې څومره سیاسي تقوی، پاک نفسي او له قام سره خواخوږي درلوده له نورو خلکو څخه یې هم د دغو فضایلو هیله درلوده او خلک به یې دغو چارو ته تشویقول. وزیر صاحب محمد ګل خان خورا صریح اللهجه او پر حق ټینګ سړی و، علي احمد خان ((والي)) چې په ننګرهار کې د پاچهي اعلان وکړ، ده په څرګند ډول له دغه اعلان سره مخالفت وکړ، هر څه ایرادونه او تهدیدونه چې ورکړل شوه له خپلې هوډې څخه نه واوښت.

د مفکر محمد گل خان پام د قام د ځوانانو د تربیې په څنګ کې د قام اقتصادي بهبود ته هم اوښتی و ، د هندوکش په شمال کې ډېرې سرکاري ځمکې خورا شاړې پرتې وې او به بېکارې بهېدلې او شاړې ځمکې ځنګلونه کېدل، د سیمې خلکو د کرنې په کار کې ځانونه ډېر نه زهیرول، د للمې لپاره ډېر دښتونه او راغونه د دوی په واک کې وو فقط یوې او تخم یې له دوی څخه غوښت، نور به نو اقلیمي شرایطو (موسمي بارانونو) کښتونه ورپخول، په پراخو دښتو او ویړو راغو د سیمې د خلکو وس نه رسېده چې ټول وکري او حاصل ترې واخلي، خو په افغانستان کې ځینې سیمې په تېره بیا د پښتنو ټاټوبي داسې وو چې غلو دانو یې د سیمې خلک نه شوای مړولای، ځمکې نه وې چې وکرلې شي، د سیمې خلک به دې ته اړ وو چې د مزدوریو لپاره د هندوستان لټو ته ولاړ شي او غنم و جوار له هندوستانه راوړي.

مفکر محمد گل خان دغه بې ځمکې خلک او کوچیان په منتونو په زاریو زواوو وروبلل او بې خاونده ځمکې یې د هندوکش په شمال کې پر وېشلې، ده په دې کړو د هندوکش د شمالي برخو ډېرې بې خاونده او بې حاصله ځمکې حاصل خېزې کړلې او د وطن بېکاران یې په کار واچول، د نورو له مزدوریو یې راوګرځول او د خپل ملک په ودانۍ یې اخته

کړل، د ملک حاصلات يې زيات کړل او وړې سيمې يې د خپل ملک په حاصلاتو مړې کړلې.

مفکر محمد ګل خان د قره قلي پوستکو انحصاري سوداګري د جهودانو له لاسه وکښله، د سيمې خلک يې تجارت ته تشويق کړل، د ((رښتيا)) او ((يووالي)) په نومونو يې په مزارشريف او بلخ کې شرکتونه جوړ کړل چې وروسته دغه شرکتونه په خپلو سوداګريو کې ډېر پرمخ ولاړل او د ښو پانګو څښتنان شول.

د رسمي ماموريت ترختمېدلو وروسته هم د محمد ګل خان ټاټوبی د پښتو ژبې او ادب د پوهانو او هوا خواهانو ټولنځی و. مفکر محمد ګل خان ترمرګه پورې (۱۳۸۳هـ ق) د پښتنو د بهبود چرتونه وهل.

زما ښه ياد دي د افغانستان د خپلواکۍ د بيا اخيستلو شلو ېښتمه کاليزه وه، فخر افغان (عبدالغفارخان) هم کابل ته راغلی و، په بابر باغ کې د خوشال لېسې او رحمان لېسې ځلميو شاګردانو رسم ګذشت ورته وکړ، تر رسم ګذشت وروسته اتڼونه پيل شول د شاه جوی د خروټيو اتڼ چيان هم راغلي وو. دوی چې اتڼ کاوه رنګه دسمالونه يې په لاس کې وو او هغه به يې د اتڼ له حرکتونو سره سم ښورول، قام پال محمد ګل خان مومند چې د فخر افغان پاچاخان ترڅنګ ناست

و ، د خروټيو د اتڼ دغه خصوصيت يې خوښ نه شو ، ناڅاپه ودرېد او خپله لکړه يې د اتڼ له حرکاتو سره سمه د تورې په دود ښوروله او څرخوله، خروټيو اتڼ چيانو ته يې وررږغ کړ: ((وغورځوئ دا د تور سرو څپوښې (د سمالونه) ، ستاسې پلرونو او نيکونو په اتڼ کې تورې ګرځولې او تاسې د ښځو په شان څپوښې ښوروئ.))

وزير صاحب محمد ګل خان په دغو کلو کې د ګوزڼ په ناروغۍ مبتلا و ، پښو يې ښه ملګري نه ورسره کوله، خو بيا هم له دغې ناروغۍ سره يې له تورو سره د اتڼ حرکتونه د پښتنو ځوانانو د روزنې په خاطر تمثيل کړل.

محمد ګل خان او پاچا خان دواړه اوس په مورږ کې نه شته (خدای دې دواړه وبخښي) د پښتنو لښکر، بې قافلې شوی دی او قافله هم سالار نه لري، زه ګومان کوم، د دې بې سالارې قافلې خطرناکې ايندې ته به دغه دواړه لارښوونکي مشران(رح) هېښ پاته وي او په ډېر حسرت به دغو پر شلو لارو روانو پښتنو ته ګوري.)) (۲۴)

((زما یادښت))

((د نړۍ هر ولس که د انساني فرهنګ له پلوه ډېر وروسته پاتې هم وي، يو سرغنه او مشر، يا په بله وينا ، يو لارښود او سمونوال لري او دا مشري او سرغندويي ان تر دولتي اډانې هم رارسېږي چې د قانون په چوکاټ کې د خپل ټبر او ولس د ښېګڼې لپاره هلې ځلې کوي. بده مرغه ټولنه به هغه وي، چې په يوه ټاکلي چاپېريال کې د ځينو لاملونو له کبله له دغسې يوه لارښود او سرغندويه بې برخې پاتې شي او ورسره ورسره پرې يو زورواک دولت واک چلوي، لکه همدا نن سبا پر افغاني ټولنه باندې.

په روانه پېړۍ کې پښتون ولس دوه پياوړي مشران لرل، په لره پښتونخوا کې پاچاخان (عبدالغفار خان) او په بره کې مومند بابا (محمدګل خان مومند). دوی هر يوه په خپله خپله برخه کې د پښتنو د مشرتابه نقش پر غاړه درلودلی او لکه څنګه چې ښايي، په پوره مخسوري يې دغه نقش لوبولی دی.

په ښکاره خو داسې برېښي چې د پاچا خان رول سياسي و او د مومند بابا فرهنګي، مګر که په ځير سره وکتل شي، د دواړو د هلو ځلو پيره زياته فرهنګي وه که د پاچاخان د خدايي

خدمتګار غورځنګ د سیاسي ویښتابه توله یو څه درنه وه خو فرهنګي هغه یې هم دومره سپکه نه وه او د مومند بابا فرهنګي او بیا په ځانګړې توګه د پښتو ژبې غورځنګ خو بره خوا هر پښتانه بچي ته جوت دی. مومند له اماني پېره بیا تر نادر، ظاهري پېره یو پیاوړی پوځي بولندوی پاتې شوی او په همدغه واک و ځواک یې پښتو ژبه د یوه ملي پېژند نښې او سمبول په توګه پر افغان دولت او حکومت منلې او هغه یې له نورو نړیوالو ژبو سره د سیالۍ جوګه کړې ده.

د محمد ګل خان مومند (وزیرصاحب، مومند بابا) له نامه سره یوه داسې پرتمینه پښتني تاریخي څېره سترګو ته نېغه درېږي، چې د پښتني، یا په بله وینا، افغاني فرهنګ وروستی اویا کلن څپرکی ورسره نه شلېدونکي اړیکي لري. ده له ټولنیز (عام، نړیوال دیموکراټیک دود سره سم د ((ډېرښت)) آر او اصل پر بنسټ د افغاني ټولنې ملي وکړ (هویت) په پښتني هغه کې لیده او پر همدې بنسټ یې پښتو، پښتونولي او پښتون او بیا ټینګه او سپېڅلې خو پراخ لیده اسلامي ګروهه ددغه ملي وکړ ټاکنده پېژند نښې ګڼلې.

ددغه ډیموکراټیک آر له مخې ورته ټولیز افغاني کولتور له پښتني فرهنګ پرته نور څه کېدی نه شو.

د دغې لیارې انګېزه:

وایي، کله چې مومند بابا هلکینه کې له پلار سره له کابله خپل کلي ته تللی و، چا ورته پېغور ورکړی و چې ولې یې پښتو نه زده، هماغه و، چې کابل ته له ستنېدو سره یې پښتو زده کړې ته ملا وتړله او دومره په کې مخ ته ولاړ چې ټول برخلیک یې ورترغاړې شو او ټول اند و ژوند یې ورته وښانده. زما په اند په ترکیه کې یې پوځي زده کړېزه استوګنه د دغې لیارې تر هر څه ستره انګېزه وه. ده له نژدې څخه د مصطفی کمال (اتاتورک) فرهنګي سمونواله (ریفورم) لیدلی و، چې څنګه یې خپله تورک ولس او تورکي ژبه له عربي او غربي اغېزه ازادوله او څنګه یې له دغې لیارې د یوې نوې او پرځان ویسا تورکیې د بنسټ پخولو ته متې رانغښتې وې.

او په زړه پورې بیا دا چې په توره سقاوي واکمنۍ کې یې د ایران له استوګنې هم ډېر څه زده کړل، هغه مهال ایران غوښتل، د تورکیې په پېښو د خپلې پارسي په سپېڅلتیا او پیاوړتیا خپل ځانګړی ملي وکر جوت کړي. مومند بابا د نجات په جګړه کې د یوه پاخه پوځي جنرال په توګه دا سې غوښ نقش ولوباوه چې د نادر او د هغه د نورو تش په نامه پوځي سوبمنانو ورونو خپل شپېږم ورور وګاڼه لومړی د کندهار تنظیمه مشرې ور ترغاړې شوه چې د ترکستان د ((افغاني

کولو)) پلان ورسره غوټه و. مومند بابا د قطغن او بدخشان د یوه تکړه نائب الحکومه (شېرمحمد ناشر خروټي) او داسې نورو همکارانو په مرسته وکړای شول، په څو کلونو کې تورکي او افغاني توکم سره داسې واخښل راواخښل چې بیا چا د ((پان تورکیزم)) نوم هومره هم وانه خیست. له تازه دمونو مېشتو پښتنو، هزاره وو، بلوڅو، پشه ییانو او د افغانستان د جنوب نورو ټبرونو سره د تورکستان جبې نورې پر شولګرو او غنمګرو، پالیزونو او پومبو بدلې شوې او له دې سره سره زمورږ پیاوړی سمونوال (مومند بابا) په هغو سیمو کې د افغاني ورورولۍ بلینده ولګوله. د خوراک پوښاک او استوګنې ډولونه او ببلابېل دودونه جالونه سره همرنګ او هماهنګ شول، چې دا دی نن سبا په کې څوک د تورک و تاجیک، مغول او پښتون توپیر په اسانه کولای نه شي، مړی ژوندی یې سره ګډ دی او یو د بل پر ژبه لکه د یوې کورنۍ غړي پوهېږي.

دا تاریخ بیا وخته زبات ته رسولې ده چې د افغاني ټولنې په هویت ټاکنه کې د لوی مومند بابا ونډه څومره اغېزمنه وه.

دده په غوښتنه او نوښت پښتني اتڼ ملي اتڼ National Dance او د بیرغ غونډې درې رنګه پښتني کالي افغاني ملي کالي ومنل شول. د ژمي چې به ننګرهار ته راغی، خلک به پرې

رامات شول او ده به هم ورته د خوراک، پوښاک، مړي ژوندي او ښو ښو دودونو او رواجونو او بیا د نوي ژوند واک تبلیغ او لارښوونې کولې، ژبه به یې ترې زده کوله او ژبه به یې ورزده کوله، جومات ته به چې لمانځه ته ولاړ، ملایانو ته به یې د دیني لارښوونو او ورمونو ترڅنګه د خلق الله د خدمت ډېر ټینګار هم کاوه. د طالبانو او چېانو اتڼونه به یې هم ورسمول او د دې لپاره چې تقلیدي اتڼ یې ورته ملي کړی وي، په خپله به پاڅېد، لستوڼي به یې وایستل او پر اتڼ به یې ورته پیل وکړ. ده به د یوه پلان له مخې هر ژمی خپل استوګنځی بدلاوه، کله به خپل کلي ((ګلایي)) ته ولاړ، کله به کونړ او کله کومې بلې ختیزې سیمې ته، اوړی به یې هم همداسې کله پر کابل او کله پر سمنګانو یا کومې بلې سیمې تېراوه. د ننګرهار او کونړ خلکو تر مومند بابا دمخه له سبو او ترکارۍ سره دومره مینه نه درلوده او نه له ونې غنې او مېوې دانې سره.

معیاري (کره) او نړه پښتو:

مومند بابا لومړی روښاندې او بیا پښتو مین لیکوال و چې تر هر څه دمخه د ((یوې یوازینۍ کره او نړه پښتو)) ربړې ته پوره ځیر شوی و. زموږ له اوسني معیاري غورځنګ سره یې تو پیر دا و چې ګړنۍ او لیکنۍ پښتو یې همزمان سمول غوښتل او دغه کار یو نادوده او ناشونی دی. موږ د وزیر

صاحب همدغو هلو ځلو ته له نويو ژبپوهنيزو آرونو سره سم پايښت ورکړ او تر هر څه دمخه مو د ((يوې يوازينۍ بشپړې کره ليکنې)) پښتو ربړه رامنځته کړه. د غړ پوهنې له پلوه د ((منځنۍ)) د پښتو معياري ګرځول بيا هم له همده څخه راپاتې دي، په تېره د (سه x) او (ر g) په برخه کې. سره له دې چې د ويي رغاونې له آرونو سره يې کومه سستماتيکه پېژندګلو نه درلوده، خو د برې نوې رغاونې (نيولوجيزمونه) يې له پښتو ويي رغاونې سره ناباندې وو، لکه تکرست (ورزش، پاس پاس (هسک)، توپن (نرى)، تپنى (سياح)... هڅوب له بېلابېلو ټکو (هـ، ح،و، ب) څخه رغولى و (هغه څه چې ولسونه بېلوي، چې انګرېزي (هوکې= O.K. = no kill) ته ورته برېښي. د ژبپوهنې په برخه کې يې ((پښتو ليار)) او ((پښتو سيند)) د نوي علمي ژوند له ګټورو پيلامو څخه ګڼل کېږي.

برى او برياوې:

د مومند بابا د ناپايه هلو ځلو- پېړۍ او برياوې پر ۱۳۱۶ (۱۹۳۷) کال د يوازينۍ ملي او رسمي ژبې په توګه د پښتو رسمي کېدلو سره پيل کېږي، همدارنګه د شلمو کلونو په سر کې په ټول هېواد کې د يوازينۍ تعليمي ژبې په توګه او په پښتو ژبو سيمو کې د دفتري ژبې په توګه د پښتو دود بدنه د

همدغو هلو ځلو له پایلو څخه ګټل کېږي. په راډیو، ورځپاڼو او نورو ټولنیزو رسنیو او علمي خپرونو (لکه اریانا، دایرة المعارف او جغرافیایي قاموس) کې د پښتو ورګډ بدل د مومند بابا له نامه سره ټینګ تړون لري. پر پښتو ټولنې سربېره په تاریخ ټولنه او نورو علمي او خپرنیو څانګو کې د پښتو ونډه هم همداسې درواخله.

د مومند بابا اند و ژوند د وروستیو شېبو وروستنۍ پېره همدا وه چې خبر شو، د ۱۳۴۳ په نوي اساسي قانون کې پښتو او دري یو شان رسمي ژبې کښل شوې وې، له ایبکو څخه یې اعلیحضرت محمد ظاهرشاه ته تلیفون وکړ چې: ((اخر مو پښتو له پارسو سره څلېښت کړه!)) پاچا ورته وویل:

ـ په کمیسیون کې پښتانه نماینده ګان لکه مجروح، شفیق، حامد... هم وو... .

هغه ورغبرګه کړې وه، زه دا یو هم نه پېژنم...

هغه و چې محمد یوسف صدراعظم د قانون د توضیح په وینا کې ((ملي)) ټکی له پښتو سره ونښلاوه او میاشت دوه وروسته دغه جنګیالي او فرهنګیالي پښتون د تل لپاره له نړۍ سترګې پټې کړې. یاد دې تلپاتې وي.)) (۲۵)

×××

((د محمد ګل خان وروستۍ لیدنه))

((کله چې محمد ګل خان بابا، جرمنیانو په سروبې کې له روغتون څخه رخصت کړ، نو دی ننګرهار ته راغی او په ننګرهار کې د حبیب خان پر ځای دېره شو. زه د ده په پښتونولۍ ډېر مین وم ځکه چې لومړی ځل ما په کندهار کې عریضه نوشته کوله، نو عریضه لیکونکي په پښتو نوشته کړه، زما پښتو نه وه زده، ورته مې وویل چې عریضه رانوشته کړه، دغه عریضه ده، په پښتو ده، وزیر بابا امر کړی دی هېڅ شی بې له پښتو په بله ژبه نه شي لیکل کېدی. له پښتونوالۍ سره دغې مینې زه دېته مجبور کړم چې له کابل څخه د (لته بند) پر لاره باندې ننګرهار ته راشم، د بېسودو پُل نه و، په جاله کې راغلم. وزیر بابا چې زه ولیدلم وې ویل: ((زه د دې سړي په تندي کې دا لیکه وینم چې دی به د پښتو ډېر خدمت وکړي.)) نو زه یې په غېږ کې ونیولم نو وې ویل: ((سردار کېږه مه د پښتو خدمتګار شه او دا خبره مې هېره نه کړې فولکور را اخله، ټول کارونه به دې په فولکور وي)) ما ورته وویل چې بابا زه ستا دا قول او وعده سرته رسوم. ده وویل: ((حبیبي، خادم، جرار دا مې پښتانه کړل او د پښتو د خدمت لپاره مې وګومارل، ته یې هم ملګری شه چې پرې یې نه ږدې.)) ما د ده لاسونه مچ کړل او ده په سر مچ کړم او له هغې وعدې وروسته دا دی پنځوس کاله کېږي خپل خدمت ته دوام ورکوم.

کله چې وزیر بابا د لویې جرګې مشر و، نو ده افغانستان د غرب له غلامۍ نه خلاص کړ ځکه چې تر دغه وخته پورې د نادر خان کورنۍ د غربیانو له اشارې پرته هېڅ نه شول کولای، خو مومند بابا د لویې جرګې طرحه داسې پیش کړه چې افغانستان کولای شي له هر مملکت سره روابط وساتي او کومه ګټه چې د افغانستان لپاره ترې حاصلېږي هغه حاصله کړي. دغه نظر و چې افغانستان د غیر منسلکو ملکونو په ډله کې وشمېرل شو او تر هغه وخته پورې دې حالت ادامه درلوده چې د (خلکو ډیموکراتیک ګوند) قدرت لاسته راوړ، تر دې دمخه افغانستان د وزیر بابا توسعه عملي کړې وه.)) (۳۲)

اخځونه

۱- اصلاح ورځپاڼه، د ۱۳۴۳ل کال د ۵میاشتې ۲۸ مې نېټې ګڼه.
۲- محمد ولي ځلمی، زمونږ غازیان، د علومو اکاډمی، ۱۳۶۸ل کال، ۱۹۲ مخ.
۳- عبدالروف بېنوا ، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۳۴۶ل کال، ۱۲۵۷ مخ.
۴- عبدالروف بېنوا ، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۳۴۶ل کال، ۱۲۵۲ مخ.
۵- عبدالروف بېنوا ، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۳۴۶ل کال، ۱۲۵۲ مخ.
۶- عبدالروف بېنوا ، اوسنی لیکوال، ۱ ټوک، ۲۹۹ مخ.
۷- د بابا مشالونه، د سرمحقق عبدالله بختیاني خدمتګار راټولونه، کابل چاپ.
۸- اردو مجله، ۱۳۶۹ل کال، ۵ ګڼه، ۷ مخ.
۹- د خان شهید عبدالصمد خان اڅکزي یادښتونه.

۱۰- محمد ګل خان مومند، د پښتو ژبې لیاره، ۱۳۱۷ل کال، ۲ مخ.
۱۱- د نازو انا یاد، ۱۳۷۰ل کال، ۲ مخ.
۱۲- محمد ولي ځلمی، زمونږ غازیان، ۱۳۶۸ل کال، ۱۹۳ مخ.
۱۳- عبدالخالق اخلاص، د خپلواکۍ څلورمه جبهه، مرتب، حبیب الله رفیع، ۱۳۶۵ل کال، پېښور، ۱۰۲ مخ.
۱۴- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۳۰۷مخ.
۱۵- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۲۲۱-۱۲۲۸ مخ.
۱۶- محمد ګل خان مومند، پښتو سیند، ۱۳۱۲ل کال، تمهید.
۱۷- محمد ګل خان مومند، د پښتو ژبې لیاره، ۱۳۱۷ل کال، ب مخ.
۱۸- پوهاند مجاوراحمد زیار، ویي پوهنه، ۱۳۶۰ل کال، ۱-۲ مخونه.
۱۹- محمد ګل خان مومند، د پښتو ژبې لیاره، ۱۳۱۷ل کال، ر-ز مخونه.
۲۰- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۲۵۹-۱۲۶۹ مخونه.
۲۱- محمد ولي ځلمی، زمونږ غازیان، ۱۳۶۸ل کال، ۱۹۲ مخ.

۲۲- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۲۵۷-۱۲۵۸ مخونه.
۲۳- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۲۵۲ مخ.
۲۴- د اکاډمیسین پوهاند عبدالشکور رشاد یادښت، ۱۳۷۰ ل کال.
۲۵- د پوهاند دوکتور مجاوراحمد زیار یادښت، ۱۳۷۰ ل کال.
۲۶- د محمد دین ژواک یادښت، ۱۳۷۰ ل کال.

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه

محمد اسمعیل یون د حاجي محمد خان زوی پر ۱۳۴۲ل کال، د لغمان ولایت د الینګار ولسوالۍ دنیا ته زیږیدلی او یو له روښنفکره کورنۍ کې زېږېدلی دی.

لومړنۍ زده کړې یې د الینګار ولسوالۍ د سلینګار په لومړني ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او په خوشال خان لیسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۲ل کال له نوموړې لیسې څخه په دویم نومره بریالی او پر ۱۳۶۷ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې محصل شو. پر ۱۳۷۰ل کال له نوموړې څانګې څخه اول نومره بریالی او پر همدې کال بېرته د پښتو څانګې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ل کال په نوموړې څانګه

کې د ماسترۍ دوره پیل شوه، یون په ډېر ښه او بریالي ډول دا دوره پایته ورسوله.
محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د(پوهندوی) علمي پوړۍ ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلې)) او((شمشاد))مجلو د چلوونکي دنده هم په ښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکې ((معارف)) مجلې کتونکی غړی هم و. همدارنګه دیو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.
استاد یون پر ۱۳۸۱ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لویې جرګې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، ددې جرګې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرګې غړی، بیا د جرګې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرګې دلومړي منشي په توګه انتخاب شو. استاد یون په دې جرګه کې تر خپل وروستي وسه خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد دښمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.
تر دې جرګې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا ددې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرګې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول.استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرګه

کې د نوموړې جرګې د دارالانشا د غړي په توګه خپل فعال رول ادا کړ. ټاکل شوې وه، استاد یون په ختیزو ولایتونو کې د افغانستان د جمهوري ریاست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لویو جنګسالارانو او ځینو تنظیمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملګرو ملتونو د زیات فشار له امله له کاره ګوښه شو. ملګرو ملتونو (UNAMA) استاد یون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تر دې لوړه دنده در وسپارو، خو استاد یون ونه منله او خپلې استادۍ ته یې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته یې د ځینو ملګرو په زیات ټینګار او غوښتنه، د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا په دفتر کې د فرهنګي چارو د ریاست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادۍ سربېره لا تر اوسه دا دنده پر مخ وړي. استاد یون پر **۱۳۸۵** ل کال د افغانستان او پاکستان د امن ګډې جرګې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توګه غوره شو او دا دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد یون د خپلو اکاډیمیکو لیکوال په توګه په تېرو شلو کلونو کې ګڼ شمېر فرهنګي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي، په ګڼو چاپي، راډیویي او ټلویزیوني مرکو کې یې د واقعیتونو او حقایقو د څرګندیدو له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خوښوي، خو یو شمېر داسې خلک هم شته، چې د یون سرسختي مخالفین دي. د هغه ملي او

ګټورو نظریاتو ته هم غلط رنګ او تعبیر ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره یې زورواکي او د سیاسي ډلو ټپلو غړي او مشران دي، د استاد یون نظریات خپلو شخصي او تنظیمي ګټو ته خطر بولي، نو ځکه یې په ټینګه مخالفت کوي. زه ددې شاهد یم، هر کله چې یون کومه لیکنه او مرکه کړې، نو دده پر وړاندې یې مثبت او منفي غبرګونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرګونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سیاسي بهیر کې یې ډېرې نامشروع ګټې ترلاسه کړي او ځانونه یې مطرح کړي دي.

مثبت غبرګونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد یون په دغسې سختو اغزنو او تنګو شرایطو کې بیا هم خپل فرهنګي، سیاسي او ټولنیز کار ته دوام ورکوي.

دا اوسنی فرهنګي کار، چې تاسو یې اوس په مسلسل ډول ګورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېر یو نیم کال راهیسې پرې په منظم ډول کار شوی، اوډل شوي او دادی ستاسو مخې ته ایښودل کېږي، په داسې یو دولتي دفتر کې چې بوختیاوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنګي کار سرته رسول اسانه کار نه دی. استاد یون پر خپلو فرهنګي کارونو سربېره د ګڼو فرهنګي ټولنو د غړي، همکار او موسس غړي په توګه هم خپل فرهنګي رول ادا کړی، په پېښور کې یې د دوو المان مېشتو فرهنګي ټولنو (دافغانستان دکلتوري ودې

ټولنې) او (د پښتني فرهنګ د ودې پراختیا ټولنې) د همکار په توګه د بېلابېلو لیکوالو په لسګونو اثار، ایډیټ او چاپ کړي دي. دغه راز يې په سلګونو کورنیو مشاعرو، ادبي غونډو او سیمینارونو کې ونډه اخیستې ده، خپله يې هم په لسګونو مشاعرې، سیمینارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

سربېره پر دې، په يو زيات شمېر، ملي او نړیوالو کنفرانسونو کې يې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړې ده. دلته به يې د اثارو یادونه وکړو:

اثار

الف- پنځونې:

کتاب نوم	خرنګوالی	چاپکال
• مټکور	لومړۍ شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• په اورونو کې سندرې	دويمه شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷

ب- راټولونې:

• هیلې	ګډه شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• نیمګړي ارمانونه	د حیران شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• د لوونو فصل	ګډه شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• د نازو انا یاد	د سیمینار د لیکنو ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• د استاد الفت نثري کلیات	داستاد الفت نثرونه	درېيم ۱۳۸۷
• سیندونه هم مري	د اسحق ننګیال شعري منتخبات	دويم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه
  د پوهنوال روستار تره کي اثر دویم ۱۳۸۷
- .د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه
  د نینسي دوپرې اثر دویم ۱۳۸۷
- په افغانستان کې د جګړې جنایتکارانو محاکمه
  د پوهنوال روستار تره کی اثر دویم ۱۳۸۷

د - یونلیکنې:

- د اماراتو سفر د اماراتو یونلیک دویم ۱۳۸۷
- که یون دی یون دی د اروپا یونلیک لومړی ۱۳۸۷
- د پنتاګون ترڅنګ‌و د امریکا یونلیک لومړی ۱۳۸۷

هـ- څېړنې او شننې:

- د محمد ګل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه دویم ۱۳۸۷
- استاد زیار د پښتني فرهنګ یو ځلاند ستوری دویم ۱۳۸۷
- دکابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګ ته اوښتي زیانونه دویم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت شپږم ۱۳۸۷
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل دویم ۱۳۸۷
- ساینسي پرمختیاوې دویم ۱۳۸۷
- ببرړنی لویه جرګه ولسواکي او زورواکي دویم ۱۳۸۷
- اند یال خوشال لومړی ۱۳۸۷
- هیله د خپلو سریزو په لمن کې لومړی ۱۳۸۷
- کلتوري یون لومړی ۱۳۸۷
- فرهنګي فقر لومړی ۱۳۸۷

- مرکه او مرکې لومړی ۱۳۸۷
- خوشال په خپل ایډیال لومړی ۱۳۸۷
- دکتابونو په وړمو کې لومړی ۱۳۸۷
- افغانستان په سیاسي کړلیچ کې لومړی ۱۳۸۷
- پښتو لیکنی سمون لومړی ۱۳۸۷
- اوسنی رسنی لومړی ۱۳۸۷
- که نړیوال ماته وخوري؟ لومړی ۱۳۸۷

خدای (ج) دې استاد یون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم تاند لري، الله (ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په فرهنګي کارو زیار کې ورته د نور زغم او وسېلې هیله لرم.

په درناوي

وفاالرحمن وفا

کابل- افغانستان